

Kristoffer Andersen

Tysk typebyggeri

En studie av brakkebygging og høystatusleirer i Norge under andre verdenskrig

Masteroppgave i Kulturminneforvaltning

Veileder: Ola Svein Stugu

Trondheim, mai 2016

Kristoffer Andersen

Tysk typebyggeri

En studie av brakkebygging og høystatusleirer i
Norge under andre verdenskrig

Masteroppgave i Kulturminneforvaltning
Veileder: Ola Svein Stugu
Trondheim, mai 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Forord

En stor takk til veileder Ola Svein Stugu for gode råd og inspirerende samtaler knyttet til oppgaven. Du har hatt troen på oppgaven hele veien. Takk også til veiledningsgruppen for nyttige tilbakemeldinger.

Jeg ønsker å takke Byantikvar Janne Wilberg for god informasjon gjennom intervju og e-post-korrespondanse. Takk til Fritz Wahlstrøm for den interessante informasjonen du bidro med om de lokale forholdene i Nes.

Til slutt vil jeg takke medstudentene på lesesalen og i klassen på master i kulturminneforvaltning. Takk for gode, lærerike år. En ekstra takk til Nikolai Helth Gaukås for kritisk korrektur og positive tilbakemeldinger.

Kristoffer Andersen

Trondheim, 16. mai 2016

Innhold

KAP. 1. INNLEDNING.....	1
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	1
<i>Begreper</i>	2
1.2 AVGRENSINGER.....	3
1.3 METODE	4
<i>Finnekunsten</i>	4
<i>Intervju</i>	6
<i>Bilde som kilde</i>	7
<i>Dokumentanalyse</i>	8
1.4 LITTERATUR	8
1.5 KILDEGRUNNLAG I ARKIV	9
1.6 TEORI	10
<i>Vernet teori</i>	11
1.7 STRUKTUR I OPPGAVEN	13
KAP. 2. OKKUPASJON OG ORGANISATION TODT	15
2.1 OKKUPASJON	15
2.2 ORGANISATION TODT	16
<i>Etablering av Einsatzgruppe Wiking</i>	17
<i>Byggenæringen og arbeidskraft</i>	18
<i>Utvikling i krig og byggeaktivitet</i>	20
KAP. 3. TYPEBYGGERI	23
3.1 UTVIKLINGEN AV PREFABRIKKERTE BYGNINGER	23
<i>Imperialisme og prefabrikkerte bygninger</i>	23
<i>Doecker baracke</i>	24
3.2 OKKUPASJONSMAKTENS BYGGESKIKK –TYSKE OG NORSKE TYPETEGNINGER	25
<i>Tyske typetegninger</i>	25
<i>Norske typetegninger</i>	28
3.3 HØYSTATUSANLEGG	32
<i>Regionale forskjeller og kamuflasjebyggeri</i>	32
<i>Heggedal Bruk og produksjonen av Blockhaus</i>	33
KAP. 4. RUNNILEIREN OG RØALEIREN I KRIG OG ETTERKRIG	39
4.1 RUNNILEIREN	39

<i>Analyse av brakkene</i>	41
<i>Høystatustrekk i leiren</i>	45
4.2 RØALEIREN	47
4.3 OPPGJØRET ETTER KRIGEN	49
KAP. 5. TYSK TYPEBYGGERI: BEVARES FOR FREMTIDEN?	55
5.1 KUNNSKAPSVERDIER	55
5.2 OPPLEVELSESVERDIER	56
5.3 BRUKSVERDIER	57
5.4 HVILKE EGENSKAPER KJENNETEGNER LEIRENE SOM KULTURMINNER?	58
<i>Vi vekter verdiene</i>	61
KAP. 6. KONKLUSJON OG SPØRSMÅL TIL VIDERE FORSKNING	65
KONKLUSJON.....	65
SPØRSMÅL TIL VIDERE FORSKNING	69
REFERANSELISTE	71
LITTERATUR.....	71
INTERNETTKILDER	72
UPUBLISERTE KILDER	73
ARKIVKILDER.....	73
FIGURER.....	73

Forsidebilde: Mannskapsbrakke, Røaleiren Nes, Akershus, foto: Kristoffer Andersen (2015)

Kap. 1. Innledning

Et satsingsområde fra Riksantikvaren de siste årene har vært *krigens kulturminner*.

Okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig har satt sine spor og mange av sporene er materielle. Ofte har det vært sporene etter motstandskampen man har prioritert å ta vare på. De materielle sporene etter den tyske tilstedeværelsen er også mange. Spørsmålet om disse skal bevares, dukker derfor opp. Under andre verdenskrig bygget tyskerne opp en rekke anlegg i Norge. De mest kjente er store betongkonstruksjoner knyttet til ubåtbunkere eller kystfort. En type bygninger som derimot har fått lite oppmerksomhet, men som var svært utbredt, er brakkene. Mange leirstrukturer var preget av store mengder brakker. Brakkene er en bygningstype som ble reist i nær sagt hver bygd under krigen, og som ble gjenbrukt til så vel militære formål som bolig for husløse etter krigen. Ofte har jeg blitt møtt med ”Er det noe å ta vare på da?” eller ”Det er da ikke så gammelt!” når jeg har presentert tyskerbrakkene som tema for oppgaven min. Så kan man spørre seg, er tyskerbrakker verdt å ta vare på? De materielle sporene etter okkupasjonsmakten forsvinner gradvis, dype spor etter en periode i norsk historie som kanskje ikke bør glemmes?

I praksisoppholdet i Nes kommune høsten 2015 arbeidet jeg med en ny tematisk kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer. Registreringer av krigens kulturminner førte til nysgjerrighet som igjen har inspirert til denne oppgaven.

1.1 Tema og problemstilling

Rammen for denne oppgaven vil være det tyske militærbyggeriet i Norge under andre verdenskrig og vern av krigens kulturminner. Jeg har valgt å bruke *det tyske militærbyggeriet*, eller *det tyske typebyggeriet*, da det er beskrivende for materialet jeg har arbeidet med. *Det tyske militærbyggeriet* er et begrep Janne Wilberg bruker i Landsverneplanen for Forsvaret fra siste halvdel av 1990-tallet. Begrepet er omfattende på lik linje med utbyggingen okkupasjonsmakten gjennomførte i løpet av krigen i Norge, og omfatter blant annet flyplasser, marineutbygging, veg- og jernbaneanlegg og Atlanterhavsmuren. Hovedtemaet i denne oppgaven er leirstrukturer, med hovedfokus på typebyggeriet knyttet til brakkebyggingen.

Hovedproblemstillingen er: *Å skape en oversikt over tysk typebyggeri og brakkebygging i Norge under andre verdenskrig, og vurdere deres vernestatus.* Denne oversikten vil ha

bakgrunn i det tyske byggeriets historie i Norge, med et hovedfokus på en undersøkelse av brakkebygging og det skrevne materialet som er bevart i tilknytning til disse bygningene. Videre ønsker jeg å se på verneverdiene som blir brukt i forbindelse med registrering av kulturminner, og hvordan disse vil fungere i verdivurdering av det tyske militærbyggeriet. Følgende underproblemstillinger vil derfor være sentrale:

- Hvor kom det tyske typebyggeriet fra, og hvor omfattende var det i Norge?
- Utviklet tyskerne en særegen byggeskikk tilpasset norske forhold i løpet av okkupasjonen?
- Er historien til de tyske leirene i Nes i Akershus representativ for historien på landsbasis?
- Er det tyske typebyggeriet verneverdig sett ut i fra verneverdier?

De første underproblemstillingene er sentrale spørsmål som har dukket opp ettersom jeg har arbeidet med hovedproblemstillingen. På grunn av manglende publisert litteratur om emnet, har det vært nødvendig å foreta arkivundersøkelser for å i større grad forstå det tyske byggeriet. For å kunne gjøre seg opp en formening om det tyske militærbyggeriets verdi som kulturminner har det vært viktig å undersøke enkle strukturer som leirer og brakkeforlegninger nøyere.

Begreper

Brakke brukes ofte om enklere konstruksjoner i det tyske byggeriet. Ut i fra arkivkilder kan det virke som brakke benyttes om stort sett alle trebygninger satt opp av tyskerne. Brakker omtales ofte i skrevne kilder fra krigen og etter krigen som barakker. I denne oppgaven vil jeg benytte brakke som uttrykk for enkle, tyske bygninger konstruert i tre. *Lemmebrakke* benyttes om brakker sammensatt av lemmer. Dette er enkle konstruksjoner som er satt sammen av lemmer i alle deler, som vegger, gulv, tak og himling.

Høystatusanlegg benyttes om tyske anlegg av høyere kvalitet enn for eksempel anlegg med kun lemmebrakker. Mens vanlige forlegningsleirer ofte var av en midlertidig karakter, var høystatusleirene bygget for å vare. Dette gjenspeiler tyskernes utgangspunkt om å etablere seg i Norge, at dette ikke bare var av midlertidig og flyttbar karakter, men noe som skulle vare for fremtiden. Høystatusleirene var ofte beregnet på spesialgrener i det tyske forsvaret som for

eksempel ubåtmannskap. De kunne også forekomme som deler av større militære anlegg, som offisermesse eller –boliger.¹

1.2 Avgrensinger

Oppgaven skal belyse nye sider ved tysk byggevirksomhet i Norge under andre verdenskrig. Det kan virke som det er gjort lite på området tidligere, og det har stadig dukket opp nye problemstillinger. Det har derfor vært viktig å avgrense omfanget av studien for å ikke få en for vid og altomfattende oppgave. Enkelte nye problemstillinger har måttet undersøkes, mens andre har måttet la vente på seg. Valg av hva som skulle med har i stor grad vært basert på hvor stort kildegrunnlaget har vært, og hvor tilgjengelig det har vært. Spennende problemstillinger og spørsmål knyttet til arbeidet med arkivmaterialet har blitt valgt bort på grunn av begrenset tid ved arkivbesøkene i Oslo og Nes.

Hovedfokus i oppgaven er først og fremst knyttet til utviklingen av tysk brakkebygging og tyske høystatusanlegg. For å kunne gjøre en verdivurdering av brakker og typebyggeriet ut i fra verneverdier hadde jeg behov for å skaffe en større forståelse for det tyske militærbyggeriet. Dette skulle vise seg å bli mer omfattende enn antatt, da det viste seg å være lite publisert litteratur om emnet tilgjengelig. Å skulle gå dypere inn på hele det tyske byggeriet vil være for omfattende for oppgaven. Derfor er det avgrenset gjennom typebyggeri knyttet til høystatusanlegg og brakkebygging. Oppgjøret etter andre verdenskrig og etterkrigstidens bruk av anleggene vil bli synliggjort gjennom eksempler fra Nes i Akershus. Klare trekk av høystatusleir i Runnileiren i Nes gjorde at jeg ønsket å inkludere høystatusperspektivet i denne oppgaven i tillegg til brakkebyggingen.

Oppgaven kunne ideelt sett i større grad vært en sammenlignende oppgave, hvor man så byggeriet i Norge opp i mot byggeriet i andre okkuperte land i Europa under andre verdenskrig. Men oppgaven vil først og fremst handle om det tyske byggeriet i Norge. Dette er på grunn av tidsperspektivet knyttet til arbeidet med oppgaven. Det ble gjort forsøk på å kontakte institusjoner i Tyskland, men dette har vist seg å være for omfattende i denne omgang. Det trekkes likevel noen enkle sammenligninger til andre land i Europa hva gjelder brakketyper.

---

¹ Intervju Janne Wilberg, Oslo, 10.02.16.

² Tove Thagaard, *Systematikk og innlevelse En innføring i kvalitativ metode*, Bergen 2013: 193.

³ Rune Johan Krumsvik, *Forskningsdesign og kvalitativ metode*, Bergen 2014: 30.

⁴ Krumsvik 2014: 122.

⁵ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var En innføring i historiefaget*, Oslo 2010: 151.

1.3 Metode

Oppgaven er en kvalitativ studie med fokus på å belyse allerede etablerte hypoteser. Samtidig har undersøkelser av empirien ført til nye oppdagelser og nye spørsmål som ikke tidligere har vært aktuelle. Som Tove Thagaard skriver i sin innføring i metode, *Systematikk og innlevelse*, har ståstedet i oppgaven skiftet mellom å utvikle nye ideer knyttet til utforskningen av det empiriske materialet og allerede etablerte ideer og teorier.² Metodetriangulering er et sentralt begrep i arbeidet, da det er benyttet mange forskjellige metoder for å finne svar på problemstillinger og hypoteser som har dukket opp underveis. Metodetriangulering betyr å kombinere ulike metoder for å forstå et fenomen eller svare på en problemstilling.³ I denne oppgaven har jeg blant annet brukt intervju, litteraturstudier og dokumentanalyse av arkivmateriale. En utfordring med metodetriangulering kan være at man får kontradiktoriske data, altså at informasjon fra to ulike kilder ikke stemmer overens.⁴ For eksempel har det hendt i arbeidet med oppgaven at intervjuobjektet og arkivmaterialet ikke stemte overens. Dette kan være fordi intervjuobjektet ikke har hatt tilgang på det samme materialet. Man ser på minnet som upåregnelig i forhold til publisert litteratur eller primærkilder om emnet, dermed vil primærkilden bli vektlagt.

Finnekunsten

”Hva slags spor av fortida har vi? Hva slags levninger har vi som potensielt kan brukes?”⁵ Knut Kjeldstadli sine spørsmål i kapittelet om *finnekunsten* i sin bok *Fortida er ikke hva den en gang var* er på mange måter dekkende for inngangen til denne oppgaven. Tidlige problemstillinger og mangel på skrevet empirisk litteratur førte til at jeg måtte stille spørsmål som ”hvem kan vite noe om dette?”, eller, ”hva kan finnes av arkivmateriale knyttet til problemstillingen?”. Kjeldstadli skiller mellom de menneskeskapte levningene og naturfenomener. De menneskeskapte levningene er relevante for denne oppgaven, da det er de jeg har vært avhengig av å finne og fortolke.

De menneskeskapte levningene kan deles inn i *språklige* og *ikke-språklige*. Begge kildetyper har vært benyttet i denne oppgaven. De språklige kan være både *skriftlige* og *muntlige*. Blant

---

² Tove Thagaard, *Systematikk og innlevelse En innføring i kvalitativ metode*, Bergen 2013: 193.

³ Rune Johan Krumsvik, *Forskningsdesign og kvalitativ metode*, Bergen 2014: 30.

⁴ Krumsvik 2014: 122.

⁵ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var En innføring i historiefaget*, Oslo 2010: 151.

de skriftlige skilles det mellom *trykte* og *utrykte*. Det er først og fremst utrykte kilder som er benyttet i denne oppgaven. Dokumenter i arkivene til OT, Direktoratet for fiendtlig eiendom og kommunearkivet til Nes kommune var ikke ment publisert da de ble produsert, og er derfor utrykte kilder. De muntlige kildene kan deles inn i *minner* og *tradisjon*. Minner er i utgangspunktet basert på egenopplevde hendelser, mens tradisjon er overlevert materiale gjennom et eller flere ledd.⁶ Intervjuobjektene i oppgaven har ikke selv opplevd det de har fortalt om, men deres kunnskap er basert på overlevering og opparbeidet kunnskap om tematikken gjennom arbeid og hobby.

Denne enkle delingen i minner og tradisjon er ikke alltid like opplagt. Den tyske egyptologen Jan Assmann skiller minner i *kommunikative minner* og *kulturelle minner*, hvor kommunikative minner er minner som oppstår, og på mange måter består gjennom levd liv. Disse minnene er nære i tid, og kan overleve gjennom interaksjon og kommunikasjon med den som har opplevd det som minnes.⁷ Kommunikative minner kan derfor ha en levetid på 80 til 100 år.⁸ Kulturelle minner oppstår derfor på en måte for å fortsatt kunne minnes. Tekster, ritualer eller gjenstander kan være eksempler på måter å gjenoppleve, eller å aktivere, minner på. Brakker og kulturminner fra andre verdenskrig er på den måten med på å skape minner for fremtidige generasjoner. Disse generasjonene vil ikke ha minner om krigen gjennom interaksjon og kommunikasjon med de som opplevde den. Derfor kan det være viktig å ta vare på materialitet fra krigen, for å skape, eller opprettholde, et kulturelt minne.

Ikke-språklige kilder deles også inn i to kategorier, *ikonografisk materiale* og *gjenstander*. Kjeldstadli trekker fram det ikonografiske materialet som meddelende kilder på lik linje med verbalspråklige kilder. Ikonografiske kilder er bilder skapt med et tydelig budskap, og kan være alt fra oljemalerier til helleristninger. Dette er en av de viktigste kildegruppene benyttet i oppgaven. Tekniske tegninger av brakker, kart over militærleirer og fotografier har vært uvurderlige for å kunne sammenligne og danne et bilde av byggemåte og bruk av typetegninger. Det er viktig å huske at den som produserte tegningen eller fotografiet hadde en intensjon i produksjonsprosessen. Dette kan være vanskelig å tolke, men likevel viktig å ha i bakhodet.

---

⁶ Kjeldstadli 2010: 152.

⁷ Jan Assmann, "Communicative and Cultural Memory" i Astrid Erll og Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008: 111.

⁸ Assmann 2008: 117.

Undersøkelser av brakker, som i denne sammenhengen må ses som materialitet eller gjenstander, er benyttet i denne oppgaven. Tidlig i arbeidsprosessen ønsket jeg å gjøre dette grundigere, men på grunn av tidsperspektivet ble dette ikke mulig. Det var ønskelig å foreta en enkel oppmåling, eventuelt tilstandsanalyse av en brakke, men det ble det ikke tid til. Jeg har gjennomført befaringer i begge de tyske militærleirene i Nes. Den ene befaringen var med eieren av Røaleiren. Samtale og gjennomgang av bygningsmassen har vært en viktig måte å få kjennskap til denne leiren på, men også for å få kjennskap til bygningstypen. Observasjoner gjort i forbindelse med befaringer har ført til hypoteser og spørsmål som har blitt undersøkt i denne oppgaven. Bygningene vil kunne karakteriseres som *gjenstander* i denne sammenhengen, de er fysiske rester etter det tyske byggeriet. Bygningene er skapt med en intensjon om bruk. Dette sier noe om gjenstanden, og ikke noe om motivet som kan ligge bak.⁹ Brakkene er på mange måter ufrivillige erindringer gjennom sin materialitet. Intensjonen med materialitet i dette tilfellet var neppe at de skulle bli bærere av historie, men likevel kan brakkene være aktive deltakere i å påvirke våre opplevelser, tanker og erindringer i dag.¹⁰

Intervju

Intervjuer er benyttet for å få større kunnskap om nasjonale og lokale forhold. Intervjuet med lokalhistoriker Fritz Wahlstrøm ga informasjon om lokale forhold i Nes under krigen, i tillegg til informasjon om byggingen og bruk av Runnileiren. Intervjuet med Oslos byantikvar Janne Wilberg ga nyttig informasjon om det tyske byggeriet i Norge under andre verdenskrig. I tillegg bekreftet og avkreftet intervjuet en rekke av mine antakelser og forskningsspørsmål. Wilberg har også vært behjelpelig med å svare på spørsmål som har dukket opp i etterkant og i bearbeidingen av intervjumaterialet. Det kunne vært ønskelig å benytte seg av flere intervjuobjekter, da det i prosessen stadig har dukket opp aktuelle kandidater, men på grunn av tidsbegrensning har det ikke latt seg gjøre. Intervjuobjektene ble valgt ut i fra forhåndskunnskap jeg hadde om emnet da jeg begynte arbeidsprosessen.

Jeg har benyttet semistrukturerte intervju i denne oppgaven. Intervjuguidene ble laget med utgangspunkt i forskningsspørsmålene. Spørsmålene ble forsøkt fordelt etter temaer slik

---

⁹ Kjeldstadli 2010: 153.

¹⁰ Tine Damsholt, m.fl. *Materialiseringer Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*, Aarhus Universitetsforlag 2009: 20.

Krumsvik skriver i boken *Forskningsdesign og kvalitativ metode*. I ettertid kan jeg se at intervjuguidene kunne vært strengere strukturerte enn det de var, og jeg tror dermed jeg kunne fått mer struktur i selve intervjusituasjonene. Spørsmålene kunne ha vært bedre, og intervjuguidene kunne ha inneholdt spørsmål med større variasjon. Intervjuene ble holdt i samme periode som jeg hentet ut materiale fra Riksarkivet og kommunearkivet i Nes, og jeg hadde derfor ikke fått satt meg tilstrekkelig inn i dette. Ved å ha gjennomført intervjuene senere kunne jeg antakelig ha undersøkt langt flere spørsmål. Enkelte spørsmål er fulgt opp i etterkant på e-post eller telefon med intervjuobjektene.

Semistrukturerte intervju åpner for ”tunneling”, altså at man kan følge opp generelle spørsmål med uskrevne, konkrete spørsmål som dukker opp i intervjusituasjonen. Å forandre rekkefølgen gjør at man kan følge opp med temaer der det passer. Dette åpner for en enklere dialog, hvor det blir bedre flyt i intervjusamtalen.¹¹ I enkelte tilfeller ble strukturen for løs i intervjuet, da intervjuobjektene var ivrige og svært interessert i tematikken, og det kunne til tider være vanskelig å holde seg til spørsmålene og rekkefølgen som opprinnelig var satt opp i intervjuguiden. Dette er viktig lærdom å ta med seg videre.

Intervjuene ble tatt opp og transkribert. I tillegg til å bruke det transkriberte materialet, har jeg valgt å lytte til opptakene i etterkant, da dette kan være nyttig for å få en bedre forståelse av intervjusituasjonen. Det kan være vanskelig å være kritisk til informasjonen som kommer frem i intervjusituasjonen, da det lett oppstår et tillitsforhold under intervjuet. Dette har vært viktig å ha i bakhodet når jeg har benyttet materialet fra intervjuene.

Bilde som kilde

Bilder har også vært en viktig kilde, først og fremst brukt i arbeidet med de to tyske leirene i Nes. Bildene er både i privat eie og fra arkivet til Akershusmuseet. Bruk av flyfoto fra 1950-tallet har gjort at en del av brakkene i leirene har latt seg identifisere ut i fra type, og har derfor vært viktig i arbeidet med analysen av brakkene. Sammenlignende studier av bilder av brakker i leirene i Nes og leirer i utlandet var med på øke nysgjerrigheten om bakgrunnshistorien til typebyggeriet. Å sammenligne bilder opp mot skrevne dokumenter som takster og salgsdokumenter har vært nyttig for å fastslå ulike funksjoner i blant annet Runnileiren. Knut Kjeldstadli skriver om hvordan man bruker bilder som illustrasjon på noe

---

¹¹ Krumsvik 2014: 125.

man vet fra andre kilder, men han skriver også om bilder som en selvstendig kilde til ny kunnskap.¹² Fotografier fra tyske soldater inne i Runnileiren har vært viktige kilder til blant annet brakkeinteriør og -eksteriør. Dette er viktige bilder som inneholder informasjon og kunnskap som ingen av de skiftelige kildene har gitt.

Dokumentanalyse

Dokumenter benyttes ofte om tekster som er produsert uavhengig av forskeren. Thagaard legger vekt på forskjellen mellom innholdsanalyse og dokumentanalyse. Innholdsanalyse kan være analyse av dokumenter forskeren selv har produsert i forbindelse med forskningsprosjektet, mens dokumentanalyse er studier av dokumenter produsert for et annet formål enn forskningen.¹³ Dokumenter kan fortelle oss hva som blir vektlagt gjennom å studere ordvalg og gjentakelser, men man kan også se nærmere på innholdet, for å forstå hva dokumentet dreier seg om. Det sistnevnte er benyttet i denne oppgaven da den er av kvalitativ karakter, og jeg ønsker å se på selve innholdet i dokumentene, og hva de kan fortelle.¹⁴

1.4 Litteratur

Det finnes lite skrevet litteratur som omfatter det tyske militærbyggeriet i Norge. Likevel finnes noe litteratur direkte eller indirekte knyttet til emnet. For å drøfte verneverdiene er det benyttet en del teori fra faglitteratur, samt teori fra Riksantikvarens hjemmeside.

Det mest sentrale skrevne dokumentet om tysk typebygging er *Landsverneplan for Forsvaret* fra andre halvdel av 1990-tallet. Planen ble utviklet for å gjennomgå Forsvarets eiendommer og velge ut et representativt antall med verneverdi som skulle speile Forsvarets virksomhet gjennom historien. I artikkelsamlingen til landsverneplanen er *Det tyske militærbyggeri i Norge* av Janne Wilberg det mest sentrale dokumentet. At dette er det nyeste og mest sentrale som er skrevet om det tyske byggeriet, henger sammen med at det er gjort lite studier på dette temaet de senere årene.¹⁵

Riksarkivets *Innledning til katalog for arkivet etter Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking og Organisation Todt i Norge under okkupasjonen: et makroperspektiv* av Hans Otto Frøland,

---

¹² Kjeldstadli 2010: 197.

¹³ Thagaard 2013: 59.

¹⁴ Krumsvik 2014: 146.

¹⁵ Intervju Wilberg.

Gunnar D. Hatlehol, Mats Ingulstad og Torgeir Sæveraas, har vært viktige kilder til tysk byggeaktivitet i Norge under andre verdenskrig.

Doktoravhandlingen *Mobile Bauten für die medizinische Versorgung* skrevet av Benjamin Rämmler er en analyse og evaluering av konstruksjoner av flyttbare bygninger beregnet for medisinsk bruk. Brakkene ble blant annet knyttet til store humanitære kriser og kriger.

Doktoravhandlingen tar for seg den historiske bakgrunnen til mobile bygninger, og deriblant historien bak brakkenes opprinnelse. Jeg har også valgt å benytte enkelte av kildene Rämmler har brukt i sin doktoravhandling.

Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner utgitt av Riksantikvaren er brukt for å forklare verneteori.¹⁶ Veilederen ble valgt fordi den ofte benyttes av kommuner i arbeidet med registreringer av kulturminner. I tillegg valgte jeg den fordi skjemaet er etablert i kulturminnevernet, og derfor bør være faglig sterkt. Jeg benytter veilederen i kapittel 5, hvor jeg forsøker å vekte verdiene til brakkene ut i fra skjemaet og kriteriene i veilederen. I tillegg har jeg benyttet blant annet Peter Howards bok *Heritage* i forbindelse med autentisitetetsbegrepet.

1.5 Kildegrunnlag i arkiv

Materiale i arkiv har vært et viktig grunnlag for denne oppgaven. Arkivene etter Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking (OT) og Direktoratet for fiendtlig eiendom har vært hovedkilder for å kunne danne et bilde av hvor omfattende det tyske byggeriet var i Norge. Ikke minst har arkivene gitt uvurderlig materiale hva gjelder detaljering av planer og tegninger. I tillegg har arkivmateriale knyttet til korrespondanse mellom ulike aktører i det tyske byggeriet vært viktig for å se hvilke utfordringer man hadde i okkupasjonstiden knyttet til de store byggeprosjektene.

Jeg leste *Innledning til katalog for arkivet etter Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking* før jeg bestilte arkivmateriale. I katalogen fremkommer det at Organisation Todt-arkivet stammer fra mange ulike arkivskapende institusjoner, blant annet Reichkommisariats byggevirksomhet fra de to første årene av krigen, før OT etablerte seg. Mye av materialet antas å ha gått tapt i frigjøringen, men omfanget av tapet er ukjent. Arkivet omfatter i dag over 440 hyllemeter.

---

¹⁶ riksantikvaren.no, ”Verdisetting og verdivekting av kulturminner”, (sist aksessert: 28.04.16).

Nettsiden *arkivportalen.no* ble i stor grad benyttet for å finne relevant arkivalier til denne oppgaven. For lite kjennskap til ord og uttrykk kan ha medført at jeg ikke har fått med meg all relevant informasjon. Både tyske og norske søkeord ble benyttet i søkene i arkivportalen. I tillegg tok jeg kontakt med Riksarkivet for å få veiledning om hvor det kunne være arkivmateriale etter brakkebygging. I alt tilbrakte jeg seks dager i Riksarkivet i Oslo. Materialet jeg anså som relevant ble skannet og gjennomgått i ettertid. Jeg hadde ikke mulighet til å gjennomgå materialet i arkivet noe som kunne vært gjort annerledes ved å benytte mer tid i Oslo. En stor utfordring med arbeidet med arkivmaterialet var at det først og fremst er tyskspråklig. Dette kan ha ført til mistolkinger. Det er benyttet eksterne personer som oversettere i tvilstilfeller.

Kommunearkivet til Nes kommune har også vært viktig for å danne seg et bilde av hvordan tysk eiendom ble benyttet etter andre verdenskrig. Arkivet har et lokalt fokus, men dokumenter knyttet til oppgjøret etter andre verdenskrig gir blant annet innsikt i behov som oppstod etter krigen. Gangen i sakene knyttet til overdragelse av tysk eiendom fra den norske staten til kommune og andre oppkjøpere har vært viktige kilder til oppgaven. Opprinnelig var det ønskelig med dokumenter knyttet til byggingen av militærleirene under krigen, men dette lot seg ikke fremskaffe. Det er usikkert om det finnes mer materiale knyttet til det tyske byggeriet i Nes under krigen. De ansatte i arkivet til Nes kommune var svært behjelpelig med å finne frem det de visste om.

1.6 Teori

I denne delen ønsker jeg å gi en kort innføring i verneteori, med hovedfokus på verneverdier som benyttes når man ønsker å sette en verdi på et kulturminne. Jeg har valgt å benytte meg av Riksantikvarens *Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner*, da det ofte er denne som blir benyttet i kommunalt arbeid med verdisetting av kulturminner.¹⁷ Veilederen er brukt for å forklare verneverdier og egenskaper i dette kapittelet.

Verdivurderingstematikken vil bli drøftet opp i mot det tyske byggeriet og brakkene i kapittel 5.

---

¹⁷ riksantikvaren.no, ”Verdisetting og verdivekting av kulturminner”, (sist aksessert: 28.04.16).

Verneteori

Vern eller bevaring av kulturminner er et mye diskutert emne. *Hva vi skal ta vare på, hvordan vi skal ta vare på det* og ikke minst *hvorfor ta vare på* er problemstillinger som er i konstant endring. Bygningsvernet og verneteorien er dynamisk og forandrer seg etter hvert som nye generasjoner påvirker debatten. ”Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.”¹⁸ Definisjonen av *kulturminne* i kulturminneloven gjenspeiler på mange måter at kulturminnefaget er i stadig endring. Definisjonen gjør begrepet altomfattende, og det kan dermed stå i mot forandringer i tiden. Definisjonen er verdinøytral og er derfor ikke med på å legge føringer for hva som bør bevares.¹⁹ Streben etter å kunne behandle eller vurdere et kulturminne etter faglige premisser har vært en grunnleggende forutsetning for utviklingen av verneverdier og utvalgs-kriterier. Er det så enkelt at man kan sette kulturminner inn i systemer, og si at noe er mer verdt enn noe annet? Man må alltid ha i bakhodet at vurderingene er gjort med bakgrunn i de opplysninger man har om objektet, hvor opplysningene kommer fra, og ikke minst hvor i vernedebatten man befinner seg i den tiden vurderingen skjer. Begrepsbruk som ”verdisetting” og ”tilskrivelse av verdier” er viktig for å understreke at verdi er noe vi mennesker gir et objekt.²⁰

Hvert kulturminne blir i stor grad behandlet individuelt i prosesser der det er snakk om vern eller ikke vern. Tiden har vist oss at de vurderingene man gjorde for 80 år siden ikke nødvendigvis ville vært gjort i dag. Samtidig sier disse vurderingene oss noe om hvordan man tenkte angående kulturminnevern for 80 år siden. Det er utarbeidet mange ulike fremgangsmåter og verktøy i forsøket på å foreta vurdering av verneverdien til en bygning eller et kulturminne. Her har jeg valgt å benytte Riksantikvarens definisjoner av verneverdiene.

---

¹⁸ Marie Finne og Jørn Holme: ”Kapittel I – Formål og virkeområde i Jørn Holme(red), *Kulturminnevern Lov Forvaltning Håndhevelse Bind II*, Oslo 2005: 29.

¹⁹ Arne Lie Christensen, *Kunsten å bevare Om kulturminnevern og Fortidsinteresse i Norge*, Oslo 2011: 13.

²⁰ Det er skrevet mye litteratur angående mennesket som definerer kulturminner. Blant annet Laurajane Smiths bok *Uses of Heritage* hvor hun problematiserer ”vestens” syn på hva som er heritage, og at dette ikke alltid er like forenlig med materiell og immateriell kulturarv. Det kunne vært interessant å ta med internasjonale perspektiver som dette, men jeg har valgt å forholde meg til Riksantikvarens skjema, da det er dette som oftest blir brukt i forbindelse med lokale registreringer av kulturminner. Dette perspektivet er også valgt på grunn av tidsbruk for oppgaven.

Riksantikvaren har utviklet ulike faktaark og veiledere for hvordan man skal vurdere kulturminner opp gjennom tiden. Jeg har valgt å bruke *Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner* som er beregnet brukt i forbindelse med registrering av kulturminner i kommunene. Dette fordi den er relevant i forbindelse med kommunenes pålegg om å registrere *krigens kulturminner*.²¹ Feltveilederen skal i utgangspunktet være enkel å bruke og tilrettelagt for alle, men flere har uttrykt at den er vanskelig å forstå. Den er delt inn i tre deler man skal forholde seg til, verneverdier med underverdier, egenskaper og kriterier. Kriteriene som er utarbeidet i forbindelse med veilederen skal gjenspeile verneverdiene og egenskapene til kulturminnene. Det skal på denne måten gjøre selve verdivurderingen enklere. Verneverdiene som presenteres i feltveilederen er delt i tre. *Kunnskapsverdier*, *opplevelsesverdier* og *bruksverdier*.

Hvilke *kunnskaper* kan kulturminner gi oss? I veilederen trekkes det fram at det kan gi oss kunnskap om fortida, for eksempel om materialbruk, bygningshistorie, arkitektur, krigshistorie, industrihistorie, bosettingshistorie, religion og minoriteter.

Hvilke *opplevelser* kan kulturminnet gi oss? Kulturminner er ofte kilder til opplevelser, og disse kan være av individuell karakter eller allmenn karakter. Eksempler på opplevelsesverdier kan være estetisk, arkitektonisk, alderspreg, symbolverdi, identitetsverdi, tilhørighet, refleksjon, sinne og forbløffelse.

Har kulturminnet et potensiale for *bruk*? Kulturminner kan være en ressurs gjennom å bli brukt i blant annet verdiskapingsprosjekter. Er kulturminnet i bruk har det en funksjon og er dermed nyttig. Om et kulturminne ikke er i bruk kan det hende at det har et potensiale for ny bruk. Ofte er det fokus på den økonomiske verdien, eller verdiskapingspotensialet, men et kulturminne kan også ha formidlingsverdi eller pedagogisk verdi. Det ligger altså en verdi i at man for eksempel kan formidle historie eller ulik tematikk gjennom kulturminnet.

Riksantikvaren har satt opp en idéliste i veilederen med egenskaper man kan tilegne kulturminnene. Blant disse er alder, autentisitet, sammenheng og helhet, sårbarhet og tålegrense. Disse skal være med på å beskrive kulturminnet som blir verdivurdert. I tidligere dokumenter fra Riksantikvaren er for eksempel autentisitet trukket frem som en

---

²¹ Krigens kulturminner er et prosjekt som ble satt i gang av Riksantikvaren i 2015 og som videreføres i 2016. Blant annet oppfordres hver kommune til å registrere 3-5 kulturminner fra andre verdenskrig i Askeladden.

opplevelsesverdi. I tillegg er det satt opp egenskaper som skal gjøre at man kan skille dette kulturminnet fra andre. Disse egenskapene er sjeldenhet og representativitet. Egenskapene kan være med på å avgjøre hvilke kulturminner som er mest verdt, om det er snakk om samme type kulturminne i samme område, i en utvelgelsesprosess.

Kriteriene som er utformet i Riksantikvarens veileder skal vurderes på en skala fra lav til svært høy. Disse er satt opp for å kunne speile verneverdiene og er utformet som påstander i verdivurderingsskjemaet. Kriteriene i veilederen er: Faser, virksomheter, personer, hendelser eller begivenheter med særlig betydning for historien. Kulturminnet kan være knyttet til personer med særlig betydning for historien, det kan være av særlig betydning for etniske grupper, det kan ha særlig arkitektonisk eller kulturhistorisk verdi. Det kan være kilde til historie der det ellers er lite skrevet materiale, kulturminnet kan ha særlig betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping og kulturminnets alder og type kan utløse juridiske virkemidler på nasjonal plan slik kulturminneloven viser. Slik kriteriene fremstår i skjemaet, speiler det ved første øyekast snarere det vi forbinder med nasjonale verdier, man må vinkle det slik at man tenker lokalt når man leser dem.

1.7 Struktur i oppgaven

Kapittel 2 vil omhandle bakgrunnen for det tyske typebyggeriet Norge, okkupasjonen og behovet for utbygging som oppstod, samt organiseringen av arbeidet. Hovedfokuset ligger på Organisation Todts utbygging. I kapittel 3 tar jeg for meg bakgrunnen for typebyggeriet. Videre ser jeg på okkupasjonstidens bygging av brakker og høystatusanlegg, basert på det materialet jeg fant i Riksarkivet. I Kapittel 4 ser jeg på de to lokale eksemplene på tyskerleirer i Nes i Akershus, Runnileiren og Røaleiren. Leirene analyseres og beskrives ut i fra tilgjengelig litteratur og kildemateriale. Med bakgrunn i disse leirene ser jeg på oppgjøret etter krigen, og hvilket potensiale som lå i brakkene og leirene. Kapittel 5 omhandler okkupasjonens byggeri sett ut i fra verneteori. Jeg kommer til å se på typebyggeriet ut i fra verneverdiene og -kriteriene i Riksantikvarens veileder. I kapittel 6 ønsker jeg å oppsummere de viktigste momentene fra oppgaven gjennom å svare på problemstillingen og underproblemstillingene.

Kap. 2. Okkupasjon og Organisation Todt

Okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig krevde en mengde nye bygg og anlegg. I dette kapitlet ønsker jeg å redegjøre kort for historien rundt okkupasjonen, samt hvem som utførte dette omfattende byggearbeidet i Norge. Hovedfokuset er lagt på Organisation Todt som ble den ledende tyske organisasjonen på bygging i løpet av krigen.

2.1 Okkupasjon

Berge Furre skriver i boka *Norsk historie 1914-2000* at det 9. April var 8-10 000 tyske soldater i Norge. Da motstanden opphørte våren 1940 skal det ha vært omkring 140 000 soldater.²² Ved krigens avslutning i 1945 var det omkring 340 000 tyske soldater i landet,²³ mens befolkningen var om lag tre millioner.²⁴ Dette betød at man hadde et stort behov for mat, klær og innkvartering.²⁵ Det som fantes av militære anlegg, eller anlegg for innkvartering var på ingen måte tilstrekkelig for det tyske behovet. For å løse disse utfordringene ble det et samarbeid mellom næringsliv og krigsmakten, der næringslivet produserte etter okkupasjonsmaktens premisser. ”Tyske festningsanlegg, vegprosjekt og brakkeleirar drog til seg over hundre tusen norske arbeidarar og skapte intenst liv i norske skogar og sagbruk.”²⁶ Den store byggeaktiviteten førte til at arbeidsledighet og gjeldskrise forsvant, dette medførte at det var jobber til de som ønsket det.

Den store byggeaktiviteten var finansiert av at Norges Bank økte pengeproduksjonen. Furre legger vekt på at det er utrolig at man ikke fikk en enorm inflasjon i norsk økonomi. Seddelmengden i omløp økte fra cirka 900 millioner til 5,3 milliarder kroner. Streng prisregulering og kontroll førte til at markedskreftene ikke tok overhånd, og subsidiering av nødvendige varer ble innført. Dette var med på å bidra til at norsk økonomi ikke brøt sammen under andre verdenskrig.²⁷

---

²² Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000 Industrisamfunn –frå vokstervisse til framtidstvil*, Oslo 2010: 101.

²³ Det opereres med ulike tall i ulike kilder. Det varierer mellom 340 000 til 450 000 tyskere. Tallet kan variere ettersom det er snakk om tyskere eller bare soldater.

²⁴ snl.no, ”Norge under andre verdenskrig”, (sist aksessert 15.04.16).

²⁵ Janne Wilberg ”Krigens kulturminner i Norge – hva nå?” i Bjerknes, Bendik (red) *Fortidsvern* Nr.2/2012, Oslo 2012: 8.

²⁶ Furre 2010: 115.

²⁷ Furre 2010: 114.

Den 9. april 1940 var Tyskland godt forberedt på å invadere Norge. Nøye planlagte byggearbeider ble satt i gang mange steder i landet. Strategiske steder ble valgt for utbygging og nybygging, og blant annet flyplasser ble prioritert. Andre steder ble det etablert leirer for mannskaper for å kunne opprettholde kontroll over Norge. Tyskerne var forberedt med typetegninger som gav forutsigbarhet i forhold til bruk av materialer som betong og treverk, samt i forhold til kostnader ved byggingen.

Okkupasjonsmakten tok i bruk allerede etablerte offentlige og sivile bygninger og anlegg. I tillegg etablerte de nye leirer rundt i hele landet. Allerede etablerte militære anlegg ble forsterket og utbygd, mens nye leirer ble plassert på strategisk viktige steder. Man hadde også behov for innkvartering av folk som arbeidet med anlegg rundt i landet. Et annet behov som meldte seg var fangeleirer med ulik grad av sikkerhet. Behovet for rask, midlertidig innkvartering gjenspeiler også måten man bygget på. Brakker bygget med lemmer ble vanlige i store deler av landet gjennom okkupasjonsperioden, blant annet fordi brakkene var enkle å produsere og montere.

2.2 Organisation Todt

Organisation Todt (OT) ble opprettet av Hitler i 1938 for å gjennomføre arbeidet med forsvarslinjen "Westwall" mot Frankrike. Prosjektorganisasjonen bestod for det meste av tyske vegingeniører og ble ledet av mannen bak navnet Fritz Todt.²⁸ OT fikk et halvmilitært preg som så mange andre tyske organisasjoner. I perioden fremover gjennomførte de en rekke store byggeprosjekter og vokste raskt. Ved krigsutbruddet i 1939 ble OT fast følge for Wehrmacht, hvor oppgaven var å etablere militære anlegg, gjenopprette infrastruktur, samt omstille og bygge opp industri som var tilpasset behovene i Hitlers opprustning.²⁹ Ved rustningsminister Fritz Todts død i 1942 overtok Albert Speer arbeidet. Den unge arkitekten hadde tidligere vært involvert i arbeidet i OT og ledet blant annet arbeidet med storskilte planer for flere store, nye byer i Europa, blant dem *Nordstern* eller *Neu-Drontheim* som planene ble hetende etter krigen. Neu-Drontheim skulle bli marinebase på Øysand utenfor Trondheim for den tyske nordflåten, og dermed trengte man en by med plass til 250-300 000

---

²⁸ Hans Otto Frøland, m.fl. *Organisation Todt i Norge 1942-1945; et makroperspektiv*, u.sted, u.å.: 2.

²⁹ Riksarkivet, *Innledning til katalog for arkivet etter Organisation Todt Einzatsgruppe Wiking 1940(42)-1945*, Riksarkivet 2012: 6.

mennesker.³⁰ Entusiasmen for prosjektet dalte og ble til slutt lagt på is.³¹ Organisation Todt var under andre verdenskrig organisert i Europa med ulike regionkontorer. I 1942 ble Einsatzgruppe Wiking opprettet med ansvar for Norge og Danmark. OT ble fra da av den ledende byggende organisasjon for okkupasjonsmakten i Norge.³²

Det ble gjennomført utbygginger før Einsatzgruppen ble opprettet med hovedkontor i Oslo. Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr hadde fra våren 1940 sju ulike regionkontor i Norge som stod for utbyggingen av tyske anlegg. I april dagene 1940 var det først og fremst prioritert å få reparert krigsskadd infrastruktur, i tillegg til å få oversikt over hvilke jernbane- og vegstrekninger som måtte utbedres for militære behov. Reichsminister Terboven samarbeidet på dette tidspunktet med Fritz Todt om å få oversendt tyske vegingeniører til Norge. I juni 1940 hadde man fått en oversikt over hvilke byggebehov Wehrmacht hadde. Abteilung Technik und Verkehr var delt inn i en rekke undergrupper. Gruppe Hochbau hadde ansvar for husbygging. Dette innebar blant annet oppfølging av reguleringsplaner for krigsødelagte steder, ombygging av bygninger som skulle benyttes av tyskerne, som for eksempel Skaugum, og bygging av brakker, kontor-, lager- og boligbygg.³³ Mange av brakkene er altså fra denne perioden før OT ble etablert i Norge. Gruppe Hochbau hadde igjen en rekke underorganisasjoner. Mange av de som arbeidet i Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr hadde tidligere vært engasjert i OT, og det kan derfor tenkes at mye av strukturen og gjennomføringen av byggearbeidene i Norge var sterkt preget av OT før de etablerte seg i 1942. Man kjenner også til at Abteilung Technik und Verkehr hentet inn Organisation Todt til enkeltprosjekter. Et eksempel på dette er anleggelsen av den nye havna i Trondheim med ubåtbunkereren Dora.³⁴

Etablering av Einsatzgruppe Wiking

Utviklingen i andre verdenskrig 1941-42, med blant annet invasjon av Russland og engelske bomberaid langs norskekysten, skal ha vært avgjørende for at Hitler satte i gang viktig arbeid i Norge for å sikre krigen. Artikkelen fra Riksarkivet legger vekt på nettopp dette, og trekker frem dette sitatet hentet fra Hitlers ordre til Todt:

---

³⁰ Gabriel Brovold, *Neu-Drontheim i Hitlers regi og Øysand under krigen*, Melhus 1996: 45.

³¹ Brovold 1996: 75.

³² Riksarkivet 2012: 7.

³³ Riksarkivet 2012: 7-9.

³⁴ Frøland m.fl. u.å.: 4.

Die Durchführung der von mir für Norwegen angeordneten Baumassnahmen ist kriegsentscheidend. Sie müssen daher mit allen Mitteln und in der kürzesten zur Durchführung notwendigen Zeit beendet werden.³⁵

Norge skulle altså befestes med alle tilgjengelig ressurser. Dette innebar en stor økning i bruk av tvangsarbeid og krigsfanger i arbeidet med å bygge veger, jernbaner og industri. De største prioriteringene var å bygge varige festningsanlegg, flyplasser, ubåtbasene i Trondheim og Bergen, utbygging av aluminiums- og magnesiumsindustri og vintersikre riksveger til nord. Da Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking ble etablert permanent i Oslo i 1942, ble lederen for Einsatzgruppe Wiking også satt til leder for Abteilung Technik und Verkehr.³⁶ Som mange andre steder i nazi-staten var det rivalisering mellom de ulike prosjekt- og byggeorganisasjonene og de ulike forsvarsgrenene.³⁷ Opprettelsen av OT førte til at en rekke store anlegg ble prioritert, noe som gikk på bekostning av andre prosjekter som allerede var igangsatt. Dette kan tenkes å være en bakgrunn for en mulig rivalisering i den tyske organiseringen av byggeaktivitene under andre verdenskrig. I 1942 ble Reichskommissariats Abteilung Technik und Verkehr reorganisert og fikk navnet Hauptabteilung Technik. Den nye prosjektgruppen fikk færre oppgaver, og jobbet i større grad politisk enn med praktisk gjennomføring av prosjekter. Det er Organisation Todt som overtok de fleste oppgavene.³⁸ Blant disse oppgavene var bygging av leir- og brakkestrukturer.

Byggenæringen og arbeidskraft

Einsatzgruppe Wiking forvaltet tyske næringsinteresser og –virksomheter. Bruk av norske selskaper og firmaer ble vanlig, men med streng kontroll av blant annet ressurs- og materialbruk. Tilgangen på råvarer var knapp og dermed strengt regulert slik at de skulle brukes i favør tyske interesser. Blant annet ble en rekke sagbruk pålagt å levere tømmer og materialer kun til okkupasjonsmakten.³⁹

Behovet for arbeidskraft i OT-prosjektene ble i 1942 anslått til å være 81 900 personer. Dette medførte blant annet at man måtte hente inn arbeidere fra Tyskland og Danmark, uten at dette på noen måte var tilstrekkelig. Man regnet med at 90 % av denne arbeidsstokken måtte hentes

---

³⁵ Riksarkivet 2012: 15.

³⁶ Riksarkivet 2012: 15-18.

³⁷ Intervju Wilberg.

³⁸ Riksarkivet 2012: 16-18.

³⁹ Frøland m.fl. u.å.: 14-16.

fra utlandet og tvangsarbeid.⁴⁰ Byggeboomen som kom som en følge av okkupasjonen førte til at en rekke nye entreprenører etablerte seg. Etterhvert ble norske entreprenører i større grad arbeidsformidlere enn ansvarlige for større prosjekter. De norske entreprenørene ble underentreprenører hvor tyske selskaper spilte en stor rolle.

Over 200 tyske selskaper deltok i 1942 i OTs byggearbeider.⁴¹ Artikkelen til blant annet Frøland legger vekt på at løsningen hvor norske selskaper var underentreprenører hadde en fordel, da norske arbeidere ikke direkte opplevde forskjellsbehandling fordi de var ansatte i norske selskaper, men ikke arbeidet direkte for den tyske okkupasjonsmakten. Synet på raser gjenspeilet ofte alt, helt ned til lønnsforskjeller i tyske selskaper.⁴² Selv om en rekke nordmenn ikke var i direkte kontakt med forskjellene i byggenæringen under andre verdenskrig, var forskjellene store, og bruk av tvangsarbeid utbredt. Én av løsningene på etterspørselen etter arbeidskraft ble å bruke krigs- og straffefanger. Det anslås at rundt 140 000 mennesker ble sendt til Norge som tvangsarbeidere i løpet av krigsårene, og at 50 000 arbeidet for OT på det meste. De fleste tvangsarbeidere kom fra Sovjetunionen, Jugoslavia og Polen.⁴³ Omkring 100-150 000 nordmenn arbeidet på tyske anlegg i løpet av okkupasjonsperioden.⁴⁴ Mange var tvangsutskrevne, men de aller fleste arbeidet frivillig for okkupasjonsmakten.⁴⁵

En del entreprenører som leverte brakker til tyskerne fikk tilnavnet brakkebaron. Mange valgte å samarbeide med okkupasjonsmakten. Enkelte så sitt snitt til å utnytte situasjonen, mens andre ikke hadde noe annet valg enn å samarbeide med tyskerne. For om man ikke samarbeidet kunne man få firmaet, eller ressursgrunnlaget for firmaet annektert, og straffer ventet. En av de mest kjente historiene om en brakkebaron er historien om Henry Johansen. Han var gift med operasangerinnen Kirsten Flagstad. Dette medførte at historien fikk mye oppmerksomhet også etter krigen. Johansen var medlem av Nasjonal Samling fra opprettelsen i 1933 og frem til 1941, og satt blant annet i styret til vinmonopolet i krigens første år. Henry Johansen drev sagbruk i Kristiansand og hadde våren 1940 et ekstra stort lager med tømmer

---

⁴⁰ Frøland m.fl. u.å.: 21-22.

⁴¹ Frøland m.fl. u.å.: 16.

⁴² Frøland m.fl. u.å.: 28.

⁴³ forskning.no, "Arkivert tvangsarbeid", (sist aksessert: 16.04.16).

⁴⁴ forsvarsbygg.no, "Det tyske militærbyggeriet i Norge", (sist aksessert: 03.05.16).

⁴⁵ Krigsårene var hverdag for de aller fleste nordmenn, dette betød at man var avhengig av arbeid og inntekt. Det kunne vært skrevet mer og drøftet, men ikke i denne oppgaven.

på grunn av høy tømmerpris. Dette ble slik, det mange andre steder var i landet, avsatt til tyske byggearbeider. Johansen vanket i tyske kretser og entreprenørvirksomheten tok i mot bestillinger på brakker og videreformidlet ordrene til 88 underleverandører.⁴⁶ Det regnes med at entreprenørfirmaet leverte over 5000 brakker i løpet av krigen. På landsbasis regner man med at det ble levert omkring 28 000 brakker.⁴⁷ Altså stod Henry Johansens entreprenørselskap for videreformidling av en stor del av brakkeleveransene i Norge under andre verdenskrig.⁴⁸ Rettergangen mot Johansen og Flagstad etter krigen har i senere tid fått mye oppmerksomhet da den anses for å være urettferdig. Johansen ble beskyldt for å profittert over hundre millioner kroner under krigen. Saken fikk mye oppmerksomhet i nasjonal og internasjonal presse på grunn av Flagstads posisjon som verdenskjent operasangerinne. Henry Johansen satt på Ilebu etter krigen og døde av kreft i 1946 før rettsaken ble gjennomført. Dommen til Johansen falt i 1949, og firmaet hans ble da fradømt litt over én million kroner.⁴⁹

Utvikling i krig og byggeaktivitet

Krigens utvikling i disfavør Tyskland og Hitler påvirker også byggingen. OTs byggeaktivitet i Norge ser ut til å ha nådd en topp sommeren 1944. Sovjetunionens inntog i Finnmark høsten 1944 medførte at OT avsluttet alt arbeid og alle planer for nordområdene. Samtidig gjorde de alliertes invasjon på kontinentet situasjonen vanskeligere. Eksportlinjene ble brutt og forsyninger av materiell og utstyr til byggeaktivitet ble vanskeliggjort. OT forsøkte å holde byggeaktiviteten oppe gjennom å bruke ressurser og materiell som var tilgjengelig i landet.⁵⁰ Byggeaktiviteten i landet avtok våren 1945. Likevel ble det sendt korrespondanse om nye byggeaktiviteter ut fra hovedkontoret helt frem til mai 1945. Etter freden stanset arbeidene, tvangsarbeidere ble tatt hånd om, tyskerne ble sendt til interneringsleirer og norske arbeidere ble sendt hjem. Men mange tyskere i administrative stillinger ble værende utover sommeren og høsten for å kunne holde en kontinuerlig drift i avviklingsfasen. Viktige oppgaver i denne fasen var bygging av brakker i interneringsleirene hvor tyskerne skulle oppholde seg. Det anslås at det i 1945 var om lag 11 000 tyskere i Norge som hadde arbeidet under OT.⁵¹

---

⁴⁶ Ingeborg Solbrekken, *Galskap og rettergang*, Oslo, 2007: 56.

⁴⁷ Det opereres med ulike tall i ulike kilder. Et annet sted var tallet 22 000 brakker.

⁴⁸ Solbrekken 2007: 88.

⁴⁹ Solbrekken 2007: 129

⁵⁰ Riksarkivet 2012: 25-27.

⁵¹ Riksarkivet 2012: 45-47.

Okkupasjonen krevde stor byggeaktivitet i Norge under andre verdenskrig. Dette satte sitt preg på landet, både gjennom det materielle som ble bygget, men også på folket som deltok i byggingen enten frivillig eller gjennom tvang. Organisation Todt ble ledende på tysk byggeaktivitet etter 1942. Den store byggeaktiviteten gjennom krigen påvirket tilgangen på materialer i mange år etterpå. Entreprenører og arbeidere i byggebransjen deltok i stor grad frivillig i arbeid på tyske anlegg. Dette gjenspeiler et samfunn som raskt gikk tilbake til hverdagen for å holde hjulene i gang under okkupasjonen.

Kap. 3. Typebyggeri

I dette kapittelet ønsker jeg å se på at prefabrikkerte og flyttbare konstruksjoner, slik brakker er, har en lang historie. Benjamin Rämmler gir en god oversikt i utviklingen og historien til denne typen bygninger i sin doktorgrad *Mobile Bauten für die medizinische Versorgung*. Bakgrunnen viser på mange måter at behovet for typebyggeriet alltid har vært tilstede. Videre i kapittelet ser jeg på tyske og norske typer brakker. Dette er basert på funn av tegninger i arkivet etter Organisation Todt.

3.1 Utviklingen av prefabrikkerte bygninger

Fra Romerriket er det kjent gjennom brev og bestillinger at man bygget prefabrikkerte templer som ble sendt med skip. Også skipsfunn har indikert at man sendte ferdige templer i deler, slik at de kunne settes opp i erobrede provinser, altså andre steder enn der de ble produsert. Man har alltid hatt enkle bygningsstrukturer som det er mulig å flytte etter behov. Enkle konstruksjoner i tre (skjelettkonstruksjoner) med skinn eller andre tildekninger er kjent fra tidlige bosetninger benyttet av nomadefolk i verden. Eksempler på de tidligste og enkleste nomadiske flyttbare bygningene er den nordamerikanske tipi og den mongolske yurten.⁵²

Fra 1500-tallet kjenner man til flere ulike utgaver av prefabrikkerte hus og anlegg ment brukt til forsvar. I Russland finnes det flere eksempler på at det skal ha vært mulig å velge mellom ulike typer prefabrikkerte bygninger på 1500-tallet. Bygningene ble levert med ulikt utstyr og kom i ulike klasser og priser. Et eksempel på prefabrikasjon brukt i Russland er festningsøya Sviyazhsk i elva Volga, hvor det lå en festning bygget i tre. Hele festningen ble prefabrikkert og sendt ned elva for så å bli satt sammen i løpet av en måneds tid. Dette er et tidlig eksempel på typebygg hvor komponentene ble fraktet over lengre distanser og benyttet i krigstid.⁵³

Imperialisme og prefabrikkerte bygninger

Under kolonialiseringen fra 1500-tallet og utover ble prefabrikasjon av bygninger viktigere. Britiske kolonister hadde lite kunnskap om byggematerialer og byggemåter på stedene de ankom. Bygninger ble derfor produsert i komponenter og fraktet til koloniene, slik at man enklere kunne skaffe seg husvære når man ankom nye steder. Et av de første kjente tilfellene

---

⁵² Benjamin Rämmler, *Mobile Bauten für die medizinische Versorgung*, Berlin 2011: 21-22.

⁵³ Rämmler 2011: 22.

var i 1624 når kolonister bosatte seg i fiskebyen Cape Anne i Massachusetts.⁵⁴ Ettersom kolonialiseringen av Amerika og Australia ble større økte også etterspørselen etter bygninger til militære og sivile formål. I tillegg til manglende kunnskap om byggematerialer, var mangelen på arbeidskraft til byggebransjen et stort problem i koloniene. Dette er en av grunnene til at man valgte å fortsette å importere ferdighus fra Europa. Det første godt dokumenterte ferdighuset skal være ”John Manning’s Portable Cottage for Emigrants”. John Manning utviklet ferdighuset i London i 1830 for koloniseringen av Australia. Disse ferdighusene var modulbaserte, hvor tak-, vegg- og gulvmoduler kom ferdigproduserte fra England. Modulene skulle være så lette at de enkelt kunne bæres av folk over lengre avstander, slik behovet var i de nye koloniene. Ferdighusene kunne etter hvert bestilles i ulike størrelser og priser.⁵⁵

I Chicago utviklet Augustine Taylor i 1833 en ny type konstruksjon, Balloon Framed Construction. Denne ble revolusjonerende for byggeriet i det nye Amerika. Tidligere hadde man importert prefabrikkerte hus blant annet fra Storbritannia. Nå kunne man begynne nasjonal produksjon og distribuere husene ut til landsbygda. Husene kom ferdigproduserte på tog med tegninger og nummer slik at man enkelt kunne sette de sammen.⁵⁶ Byer bygget med Balloon Framed Construction har blitt udødeliggjort i Hollywood gjennom westernfilmer.

Benjamin Rämmler legger vekt på at som med så mange andre ting er det ofte militæret som først prøver ut nye metoder og utvikler nye bygninger. Dette gjelder også for brakkebyggingen. Rämmler skriver spesielt om ”Das barackenlazarett”, altså en sykehusbrakke, men dette gjelder også generelt for utviklingen av brakken. Prefabrikkerte og flyttbare sykebrakker er kjent fra 1700-tallet. Brakkene ble laget, demontert og sendt til områder rammet av krig og epidemier.⁵⁷

Doecker baracke

Det var i krysningspunktet mellom medisinske og militære behov den prefabrikkerte typebygde brakken, vi kjenner som lemmebrakke ble satt i et tydelig system og i produksjon. I 1885 ble det utlyst en konkurranse av Røde kors, og den danske kapteinen Johan Gerhard

---

⁵⁴ Ryan E. Smith, *Prefab architecture*, New Jersey 2010: 5.

⁵⁵ Colin Davies, *Prefabricated Homes*, Reaktion Books UK 2005: 47-48.

⁵⁶ Rämmler 2011: 24.

⁵⁷ Rämmler 2011: 27.

Clemens Doecker vant med bygninger laget av trepanelementer, eller som vi i dag kjenner som lemmer.⁵⁸ Det danske firmaet Christoph und Unmack begynte å produsere brakkene. Firmaet flyttet til Niesky i Oberlausitz, et område tilknyttet mye treindustri. Området, som er rikt på tre, ble valgt nettopp på grunn av god tilgang på råmaterialer og ikke minst at området var et knutepunkt, noe som gjorde transport av produktene enklere. Området ligger ved dagens grense til Polen, øst i Tyskland. Doecker-brakkene ble blant annet kjøpt inn av Røde kors i Tyskland i tilfelle krig, naturkatastrofer eller epidemier, men brakkene ble også brukt av misjonærer og til militære operasjoner. En stor fordel ved de prefabrikkerte lemmene var at de var enkle å transportere. Christoph und Unmack var hovedleverandør til det prøysiske og østerrikske militæret og utvidet stadig utvalget av prefabrikkerte bygninger. Rundt 1900 ble alt fra staller til skolebygg produsert ved fabrikken. En av de store fordelene ved trepanelementene, eller lemmene, var produktenes lave vekt. Dette medførte lave transportkostnader og enklere hjelpemidler ved montering enn for eksempel betongelementer ville medført.⁵⁹

Lemmebrakkene ble en etter hvert en stor industri i Tyskland, og man økte produksjonen ettersom Tyskland rustet opp til krig og behovet for midlertidige bygninger ble større.⁶⁰ Brakkene ble i stor grad brukt i fange- og konsentrasjonsleirer over hele Europa under andre verdenskrig. Et eksempel på en slik leir, hvor man i dag fortsatt har bevart trebrakker, er Sandbostel vest for Hamburg i Tyskland.

3.2 Okkupasjonsmaktens byggeskikk – tyske og norske typetegninger

I Norge var det først og fremst de tyske militær- og fangeleirene som ble bygget med enkle brakkekonstruksjoner.⁶¹ I arbeidet med arkivet etter Organisation Todt kom jeg over en rekke typetegninger. Disse er i stor grad norske, men også en del tyske eksempler.

Tyske typetegninger

Blant arkivmaterialet er det et hefte med tyske typetegninger som er utstedt til Generalinspektør OT Einsatzgruppe Wiking fra Berlin. Følgerevet forklarer at det etter Prof. Speers henvisninger er foretatt enkelte justeringer i forhold til de originale tegningene til

---

⁵⁸ Rämmler 2011: 36-37.

⁵⁹ Matthias Ludwig, *Mobile Architektur*, Stuttgart 1998: 58.

⁶⁰ Intervju Wilberg.

⁶¹ Wilberg 2012: 6.

”RAD-baracke⁶²” som ble utviklet i 1933. Følgerevet forteller videre at justeringene som er foretatt er gjort på en slik måte at det fortsatt er mulig å bruke tegningene i kombinasjon med allerede etablerte brakker. Ved å gjøre grunnleggende forandringer ville det blitt vanskelig å reparere brakkene.⁶³ Følgerevet gir ingen videre forklaring på hvorfor man har valgt å gjøre forandringene i tegningene. Tegningene og stykklistene er fra FOKORAD, Niesky. FOKORAD er en forkortelse for *Forschungs- und Konstruktionsgemeinschaft der Reichsleitung des Reichsarbeitsdienstes und der deutschen Holzbau-Konvention*, altså en forskningsgruppe for utvikling av trekonstruksjoner i tilknytning arbeidstjenesten. Dette er ett av få sett med tyske typetegninger som ble funnet i arkivet etter OT i arbeidet med oppgaven. Dette kan indikere at det i størst grad ble benyttet norske typetegninger da det er langt flere av disse i arkivet.

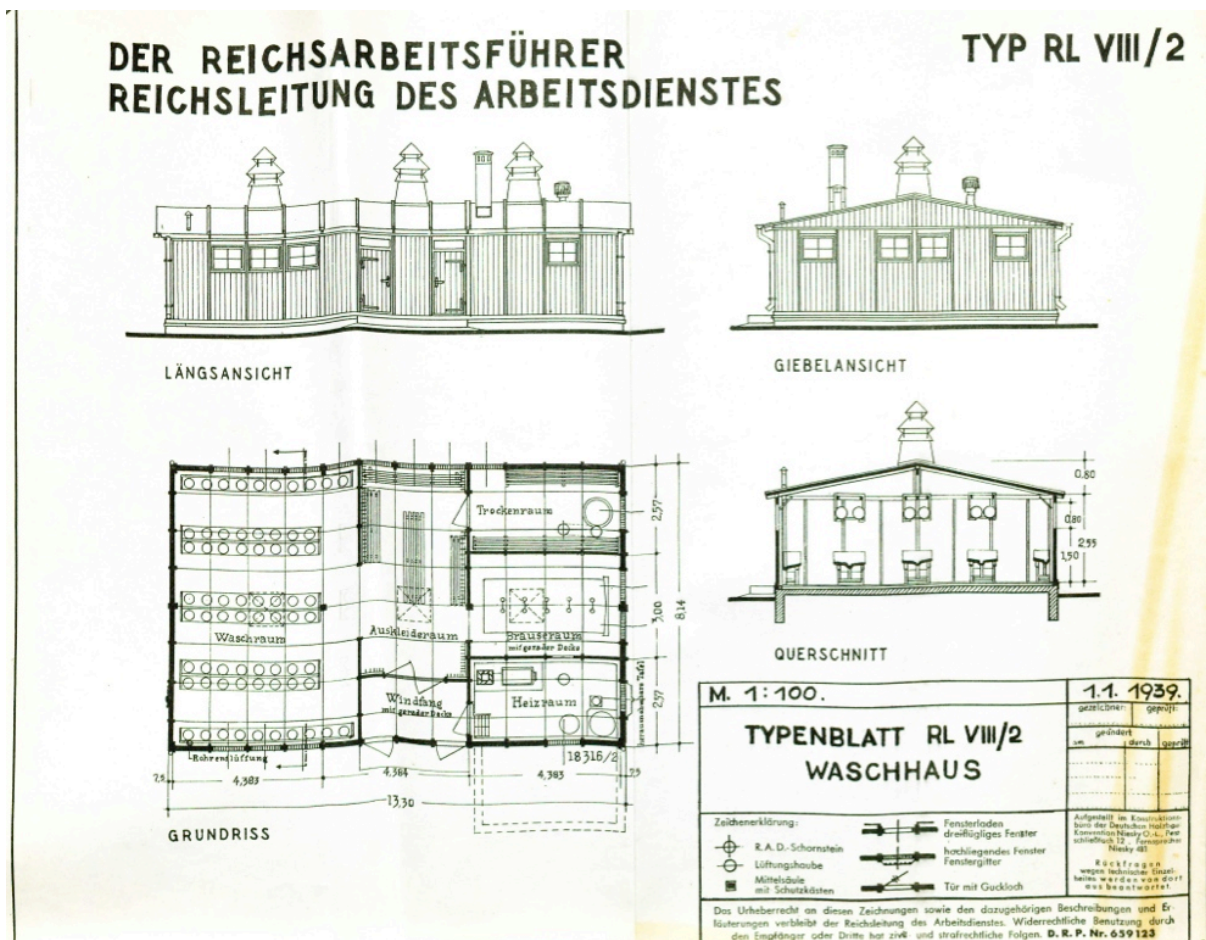
Det er i alt tegninger til fem forskjellige bygninger i heftet. *Mannschaftshaus Typ IV/3 OKH* som er en mannskapsbrakke med 3 *mannschaftsstube*, *stiefelschrank* og *windfang*. De tre rommene er store og ser ut til å kunne huse mange mennesker. Midt i hvert av rommene er det tegnet inn mulighet for å ha pipe og ovn. De fleste brakkene som er studert i denne oppgaven har hatt stålpiper. Disse pipene er i tegningene betegnet som ”R.A.D.-Schornstein”. Detaljtegningene av fundamentering av brakkene viser at de skulle stå på trepåler. Nedre del av brakkene, hvor det var åpent under skulle kles igjen med panel, og deretter skulle det fylles opp med jord. Dette ville antakelig ha hatt en isolerende effekt. Neste tegning er til en *Zusatzeinheit Typ VII/0 OKH*. Dette er en del som kan bygges til de ulike brakkene. Disse tegningene viser godt hvor fleksible brakkene var, da man kunne forlenge brakkene etter behov. Tegningsett nummer 3 er til en *Wirtschaftsbaracke Typ VII/5 OKH*, med *küche* og *spiseraum* for 216 mennesker. Brakken har kantinerom med luke til spisesalen. Kjøkkenet er tegnet inn med tre store kokekjeler og en stor komfyr. I tillegg er det store kummer til oppvask. I tilknytning kjøkkenet ligger to lagerrom. Heftet med tegninger viser det man kan tenke seg var de aller mest nødvendige bygningstypene. I tillegg finner vi *Waschhaus typ VIII/2 OKH*, og *Aborthaus typ RL Xa OKH*. *Waschhaus* er en kombinert garderobe-, tørke-,

---

⁶² RAD er en forkortelse for ”Reichsarbeitsdienstes”, arbeidstjenesten i Tyskland.

⁶³ Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub -hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa.

vaskeri- og dusjbygning. *Aborthaus* har 14 toaletter i tillegg til egne toaletter beregnet for *Führer*.⁶⁴

Figur 1: Waschhaus, typetegning fra FOKORAD.

Til hver av tegningene hører det med ulike beregninger. Et eksempel fra Mannschaftsbaracke typ IV/3 viser at man har *Kostenberechnung-Unterlager* med prislister i Reichmark (RM) knyttet til alle deler av bygningen. Beregningen er på totalt 21 sider og sluttprisen på Mannschaftsbaracke typ IV/3 er 6930 RM. Det følger også med en *Mehrkostenberechnung* ved bruk av Sperrholz eller kryssfiner. I tillegg er det en *Ladeliste* som i detalj viser antall bygningskomponenter. Et eksempel er kategorien *lagerhölzer* eller lekter, som igjen er delt inn i 4 undertyper lekter. *Eisenbadarfliste* inneholder detaljer og antall knyttet til ulike typer bolter, spiker og beslag. *Holzauzug* inneholder hvor mye som trengs av tre, oppgitt i lengder, størrelser og kubikk. Alle de ulike dellistene som hører til hver av typetegningene viser hvor

⁶⁴ Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub -hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa.

detaljerte tyskerne var når det kom til typebyggeriet. Men hvorfor produserte man da norske typetegninger når det allerede eksisterte godt utprøvde tyske tegninger?

Norske typetegninger

En rekke tegninger er tegnet av norske arkitekter for Organisation Todt. Tegningene er i enkelte tilfeller til spesielle anlegg, men det kan se ut til at de fleste er typetegninger beregnet for masseproduksjon. Der tegningene er til spesielle anlegg kan brakkene og bygningene ha flere særpreg. Det kan se ut til at de er mer forseggjorte enn brakkene på typetegningene. De fleste brakketegningene er tegnet av arkitekt Einar Fjoran i Oslo. I artikkelen *Næringslivets leveranser og arbeider for den tyske vernemakt* hentet fra Stiftelsen norsk okkupasjonshistorie er Einar Fjoran nevnt som krigsprofitør. Fjoran skal allerede i april eller mai 1940 ha henvendt seg til ”den tyske vernemakt” med tegninger av spesialtilpassede brakker. Artikkelen hevder at tyskerne godtok Fjorans tegninger, og for hver brakke som ble bygget etter disse fikk Fjoran 2% av total byggesum.⁶⁵ En tanke som har slått meg er at Einar Fjoran kan ha hatt monopol på tegning av brakker for OT. Bakgrunnen for dette er det store antallet Fjoran-signerte tegninger som ble funnet i arkivet

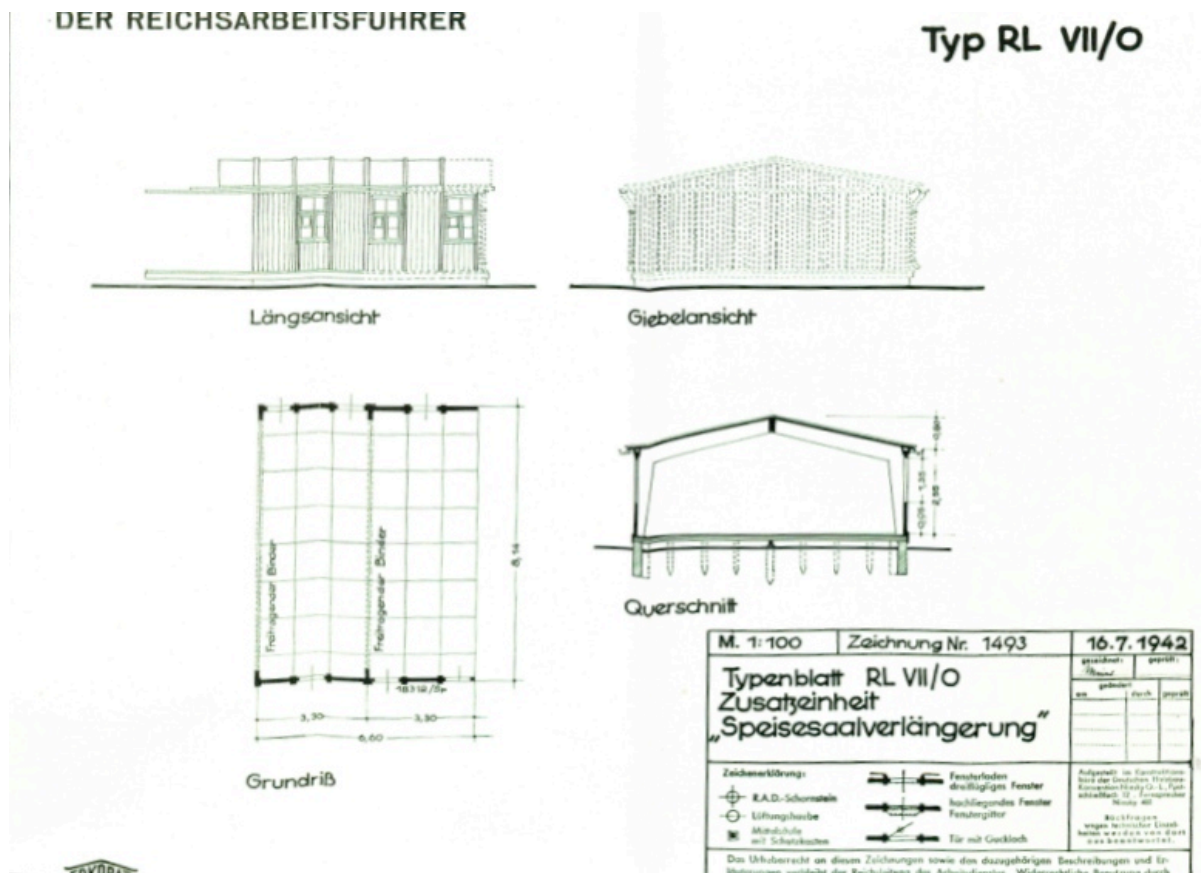
I landsvikoppjøret ble Einar Fjoran fradømt en fortjeneste på cirka femti tusen kroner, i tillegg fikk han fem tusen kroner i bot.⁶⁶ I rapporten fra avhøret av Fjoran fremgår det at han i 1939 startet å tegne lemmebrakker, og at dette var hans egen patent. Han skal i følge rapporten fra avhøret ikke ha hatt direkte kontakt med tyskerne under andre verdenskrig, men blitt spurt av norske entreprenører om å tegne brakker. Dette stemmer ikke overens med det store antallet tegninger i arkivet etter Organisation Todt. Det fremgår videre i rapporten at han hadde kjennskap til at brakkene skulle benyttes av tyskerne, men at dette ville skåne nordmenn som mistet hus og hjem på grunn av den store rekvireringen av boliger tyskerne

---

⁶⁵ Stiftelsen norsk okkupasjonshistorie(SNO) het tidligere Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie(INO) og ble startet av tidligere NS-medlemmer på 1970-tallet for å forsøke å skape det de selv mente var et mer nyansert bilde av okkupasjonshistorien og landssvikoppjøret. Materialet er til tider tydelig skrevet med bakgrunn i dette og må derfor benyttes med stor grad av kildekritikk. Artikkelen som er benyttet her inneholder en eksempelsamling over krigsprofitører. Det kan se ut til at denne er produsert for å renvaske uttrykket *krigsprofitør*, og SNO ønsker å vise at hvem som helst kan omtales som krigsprofitør. sno.no, ”Næringslivets leveranser og arbeider for den tyske vernemakt”, s.10, (sist aksessert 05.05.16).

⁶⁶ Riksarkivet, Landssviksak: Oslo politikammer F 6338 – Einar Fjoran. Forelegg.

drev med. Han var av den oppfatning at brakketegning ikke var en fiendtlig handling, da det var en fordel om tyskerne bodde i brakker og ikke i norske hjem.⁶⁷

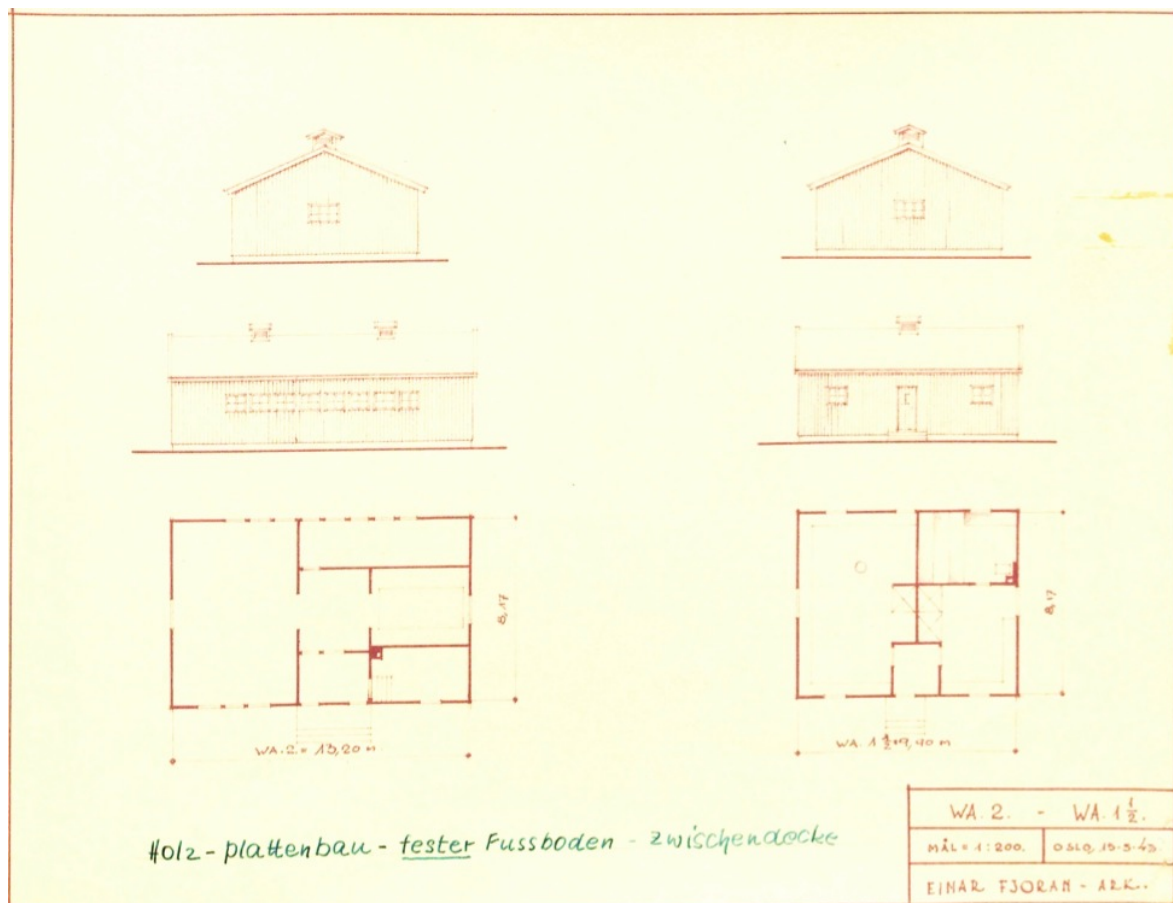
Figur 2: Tegning fra FOKORAD som viser hvordan man kunne skjøte på brakkene i lengden.

Fjorans tegninger dukker stadig opp i materialet etter OT. I et tegningshefte fra 1943 er 21 av hans brakker presentert med enkle tegninger. Dette er ikke detaljerte typetegninger med stykkklister slik vi finner andre steder, men virker mer som et slags hefte med tilbud. Det som er slående er likheten mellom de tyske FOKORAD-tegningene og tegningene som skal være utviklet av Fjoran. Igjen kan man spørre seg hvorfor det ble utviklet norske typetegninger, når de norske er så like de tyske. I dette heftet er det også en prisoversikt på de ulike typene brakker. Disse prisene er satt i kategorier etter geografisk beliggenhet. Noen sammenheng i prisoversikten er det likevel ikke mulig å lese. Alle brakkene i dette heftet er av

⁶⁷ Riksarkivet, Landssviksak: Oslo politikammer F 6338 – Einar Fjoran. Rapport til Oslo og Aker Pris. og Rasjoneringspoliti.

lemmetypen.⁶⁸ Fjoranbrakke ble tydeligvis et begrep under krigen og ble benyttet i flere takstpapirer i forbindelse med taksering av brakker etter kriger.⁶⁹

Figur 3: Waschhaus, typetegning tegnet av Einar Fjoran. Likheten mellom FOKORAD- og Fjoran-brakkene er slående.

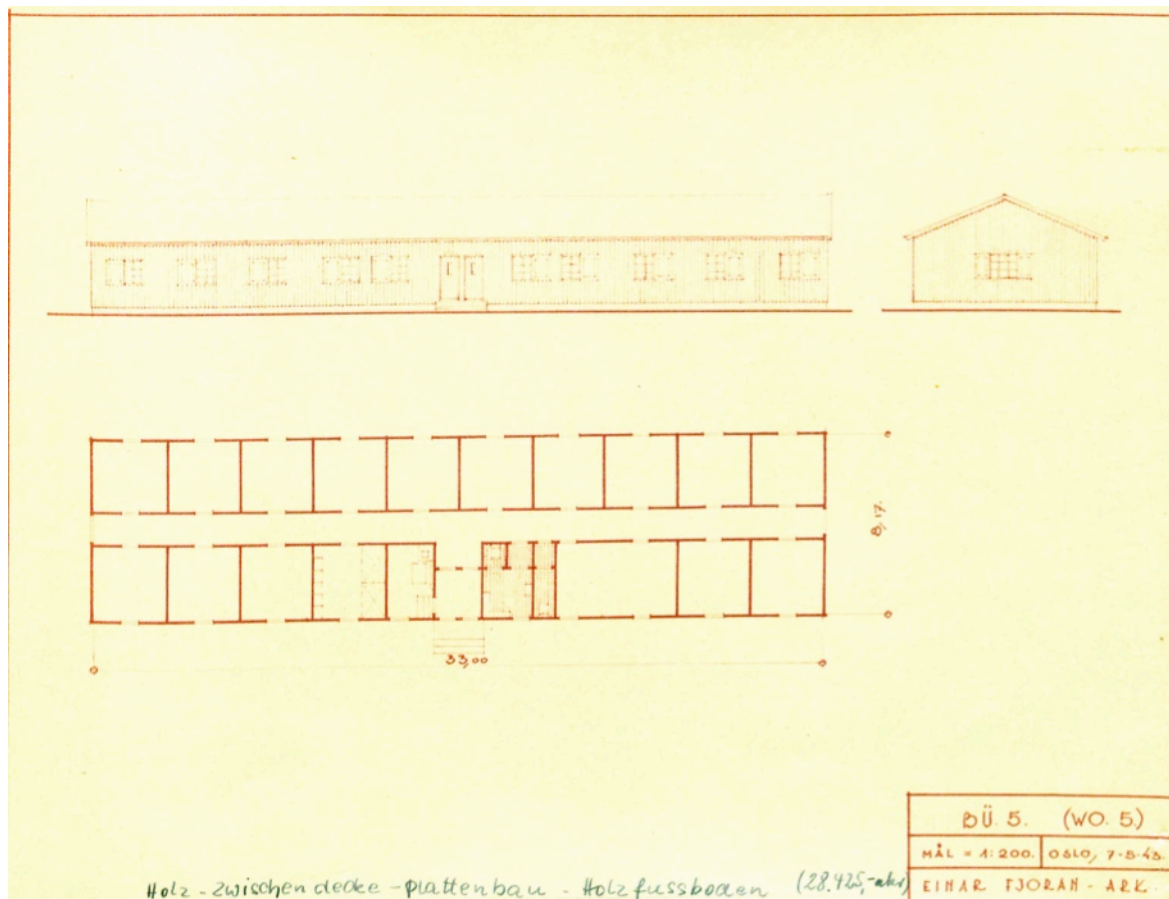
En antakelse rundt hvorfor man produserte norske typetegninger kan være av rent praktiske hensyn. Det var kanskje behov for at tegningene skulle være enklere for norske sagbruksarbeidere og håndverkere å forstå. De tyske typetegningene og stykklistene fra FOKORAD er utelukkende skrevet på tysk. Einar Fjorans tegninger er på norsk med tyske kommentarer, men stykklistene er både på norsk og tysk. Dette kan henge sammen med at sagbrukene fikk stykklistene med mål og antall de skulle produsere. Det kommer frem i de standardiserte stykklistene at ”Hver del og hver bundt må nøyaktig merkes med barakkens nr samt de i stykklisten opsatte pos.nr. –Merkingen plasseres så den er lett synlig ved lagring,

⁶⁸ Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne.

⁶⁹ Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

men skjult etter montering.”⁷⁰ Man var altså avhengig av at alle som skulle arbeide med brakkebyggingen forstod tegningene og hvordan brakkene skulle settes sammen. Dette kan være grunnen til at det ble utviklet norske tegninger.

Figur 4: Eksempel på Fjoran-brakke fra 1943 med gjennomgående korridor.

Stykkelistene er standarddokumenter som kan fylles inn etter behov, noe som indikerer at en rekke av Fjoran-tegningene var typetegninger. Men det finnes også brakketegninger som er tegnet til spesifiserte anlegg. Et eksempel på dette er Fjorans tegninger for Nordag sine aluminiumsanlegg i Glomfjord og Tyin i Årdal.⁷¹ Et av selskapene som produserte ”Fjoran-brakker” ser ut til å være entreprenør Henry Johansen. I arkivet etter OT finnes en bestilling⁷² hos Henry Johansen på 11 brakker med samme navn som i heftet og prisoversikten til Fjoran-brakkene fra 1943.⁷³ Dette underbygges i landssviksaken mot Fjoran, der det fremgår at han

⁷⁰ Riksarkivet, OT, E7a – Stuckliste Barakke typ 118.

⁷¹ Riksarkivet, OT, E7a – Barackennormen – Pläne Sonderbauten, DWH.

⁷² Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne.

⁷³ Riksarkivet, OT, E7b – akte 95 baracken kalkulationen.

skal ha levert tegninger til Johansen og to andre entreprenører.⁷⁴ Det er stykkelister til i alt 105 forskjellige brakketyper.⁷⁵ Dette kan indikere omfanget av brakkebyggingen, samt hvor mange ulike typer det fantes på sentralt hold. I tillegg er det nærliggende å anta at det ble lokale tilpasninger, ettersom hvor man produserte brakkene.

3.3 Høystatusanlegg

Bygningene i høystatusanlegg er av en varig karakter. De er ofte bygget med solid mur, er godt isolerte og forseggjorte. De har også arkitektoniske detaljer av høyere kvalitet enn vanlige tyskerbrakker. Eksempler på dette kan være søyler med utskjæringer, svalganger, loggiaer⁷⁶ og dekorerte rom. Dekorasjonene kan være inspirert av norsk folkekunst, som rosemaling, mens det andre steder i større grad er inspirert av tysk folkekunst. En del av bygningene var til innkvartering, mens andre var messe og velferdsbygg med bodegaer, bierstuber og peisestuer. Disse er ofte omtalt som ”Kasino”. En del bygninger hadde også saler med scene og losje for orkester, ment for underholdning og kinofremvisning. Mange av kasinoene har utgang til terrasser eller søyleganger. Dette understreker betydningen av bygningene som et sted for avslapping og sosialt samvær. Bygningene finnes i både én og to etasjer. Wilberg skriver i Landsverneplanen til Forsvaret at det kan ha blitt tatt utgangspunkt i typetegninger, men at de er ”innpakket” i panel og utskjæringer. Få av messe- og velferdsbyggene kan spores tilbake til enkeltarkitekter, men de har ofte kvaliteter som tilsier at det må ha vært arkitekter eller snekkere med erfaring fra lignende arbeider tidligere. Et annet trekk ved høystatusanleggene er at de kunne ha opparbeidete parkområder eller forseggjorte utearealer.⁷⁷

Regionale forskjeller og kamouflasjebyggeri

Det finnes regionale og lokale forskjeller i det tyske militærbyggeriet.⁷⁸ Man tilpasset bygningene etter hvordan byggeskikken var der man bygget. Dette gjaldt først og fremst høystatusanleggene. En hypotese har gått ut på at dette har med kamouflasje å gjøre. Bygningene i leirene kunne arrangeres på en slik måte at de ikke fremstår som karakteristiske

---

⁷⁴ Riksarkivet, Landssviksak: Oslo politikammer F 6338 – Einar Fjoran. Rapport til Oslo og Aker Pris. og Rasjoneringspoliti.

⁷⁵ Riksarkivet, OT, E7a – Stuckliste Zeichnungen der Baracken (o/t/n/200).

⁷⁶ Loggia er en søylegang som er åpen til en eller flere sider.

⁷⁷ forsvarsbygg.no, ”Det tyske militærbyggeriet i Norge”, (sist aksessert 03.05.16).

⁷⁸ Wilberg 2012: 9.

leirer med brakker og bygninger på rekker, men mer som miljøer som inngår i det området de ligger. Dette gir leirene god kamuflasje. Eksempler på dette er Lutvann leir i Oslo og Øysand leir i Melhus. Lutvann ble opprettet av tyskerne for å huse den tyske etterretningsskolen. Spredt i skoglandskapet nord for Lutvannet ble det blant annet lagt laftehytter som gled i ett med naturen. Dette ville gjøre det vanskelig å danne seg et bilde av hva som var sivilt og hva som var militært i landskapet.⁷⁹ Øysand leir i Melhus er sterkt inspirert av trøndelagstun, med bygninger som minner om store trønderlån i lukkede firkanttun. Disse tunene ble spredt i landskapet rundt fjorden og var en del av den store planen om en nordlig ubåtbase på Øysand ved Trondheimsfjorden. På Sør- og Vestlandet finner man at det ble brukt valmet tak og liggende vestlandspanel på flere høystatusanlegg.⁸⁰

Heggedal Bruk og produksjonen av Blockhaus

Laftehytter slik som de i Lutvann leir finnes over hele landet og forbindes ofte med høystatusleirer. Enkelte var bolig for offiserer, andre var ment som rekreasjonssteder for tyske befal og offiserer. Hyttene blir i dokumenter fra arkivet etter Organisation Todt omtalt som *blockhaus* på tysk, og ble levert av en rekke sagbruk i Norge. Laftehyttene er basert på typetegninger, med ulik størrelse og utseende. Blant annet Heggedal Bruk i Asker leverte laftehytter til OT under andre verdenskrig.

Eieren av Heggedal Bruk, Alf Whist, gikk inn i Nasjonal Samling sommeren 1940 og ble en viktig person i det økonomiske livet i Norge under andre verdenskrig. Whist var formann i Vinmonopolet, og ble i 1944 utnevnt til næringsminister i Quislings regjering. Som næringsminister møtte han Hitler i Berlin i 1944.⁸¹ Whist startet allerede i 1938 produksjonen av prefabrikkerte laftehytter ved Heggedal Bruk. Dette var en tid hvor de store leverandørene av ferdighus som Strømmen Trævarefabrik hadde lagt ned produksjonen av ferdighus. Janne Wilberg har en hypotese om at Whist sin satsing på laftehytter rett før krigen neppe var tilfeldig, og at Whist kan ha sett i hvilken retning utviklingen gikk rett før invasjonen, uten at hypotesen har latt seg verifisere.⁸²

---

⁷⁹ Intervju Wilberg.

⁸⁰ forsvarsbygg.no, "Det tyske militærbyggeriet i Norge", (sist aksessert 03.05.16).

⁸¹ nbl.sn.no, "Alf Whist", (sist aksessert 03.05.16).

⁸² Intervju Wilberg.

Heggedal Bruk tilbød Organisation Todt og okkupasjonsmakten prefabrikkerte bygninger tidlig i krigen, og ble en stor leverandør til Wehrmacht og OT. Det anslås at Heggedal Bruk i løpet av krigen tjente tretten millioner kroner på leveranser av prefabrikkerte bygg til okkupasjonsmakten. Etterspørselen skal ha vært så stor at man måtte benytte seg av andre sagbruk til å utføre deler av arbeidet.⁸³ Dette understøttes av dokumenter i OT-arkivet, hvor deler av OT-bestillingene leveres av blant annet Mysen trevarefabrikk.⁸⁴ Mye av korrespondansen mellom Heggedal Bruk og OT er bevart i Riksarkivet, samt tegninger knyttet til denne. Jeg har funnet tre ulike typetegninger i arkivet som går igjen i bestillingene fra OT. Selv om kun tegningene fra Heggedal var i arkivmaterialet jeg har undersøkt, betyr det ikke at det ikke var flere som tilbød og leverte laftehytter til OT. Det er stor variasjon i detaljer som vindusplassering rundt på de stående bygningene jeg har sett.⁸⁵ Det kan være at de ble bygget om i løpet av årene etter krigen, at de ble levert av en annen fabrikant, eller at de ble tegnet om for å tilpasses behov. Det finnes flere eksempler på at typetegningene fra Heggedal Bruk ble tegnet om og tilpasset bestilleren.⁸⁶ Det fleste tegningene er utført av arkitekt Bjarne Hjortnæs. I enkelte dokumenter er også arkitekt Leif Egeberg nevnt i forbindelse med innredning og utforming av hyttene.

Laftehyttene ble ikke bare levert til leirer i Norge. Korrespondanse fra Heggedal til Herr Henne i OT i perioden oktober 1943 til februar 1944 viser at Heggedal Bruk leverte laftehytter til Hamburg i Tyskland. Det kan se ut til at de leverte laftehytter på grunn av boligmangel i landet, og at de gikk ut i fra at etterspørselen ville øke.⁸⁷ Type 1 er den minste hytten, med kjøkken, stue, soveværelse og eget bad. Type 3 ser ut til å være den største laftehytten Heggedal Bruk hadde å tilby. Den er utformet forskjellig i ulike tegninger. I en av tegningene er den innredet med kjøkken, pikeværelse, spisestue, stue, to soveværelser, toalettrom og badrom. I samme mappe ligger en omtegnet type 3. Dette kan være med på å bygge oppunder at de ulike typene utviklet seg i takt med etterspørsel. Tegningene er svært detaljerte og inneholder blant annet antall og mål av hver tømmerstokk, dører og vinduer.⁸⁸

---

⁸³ Hans Christen Mamen, *Asker under okkupasjonen*, Asker og Bærum historielag 1993: 39.

⁸⁴ Riksarkivet, OT, E7b – akte 102. 1-7 Blockhäuser für Deutschland. Heggedal Bruk.

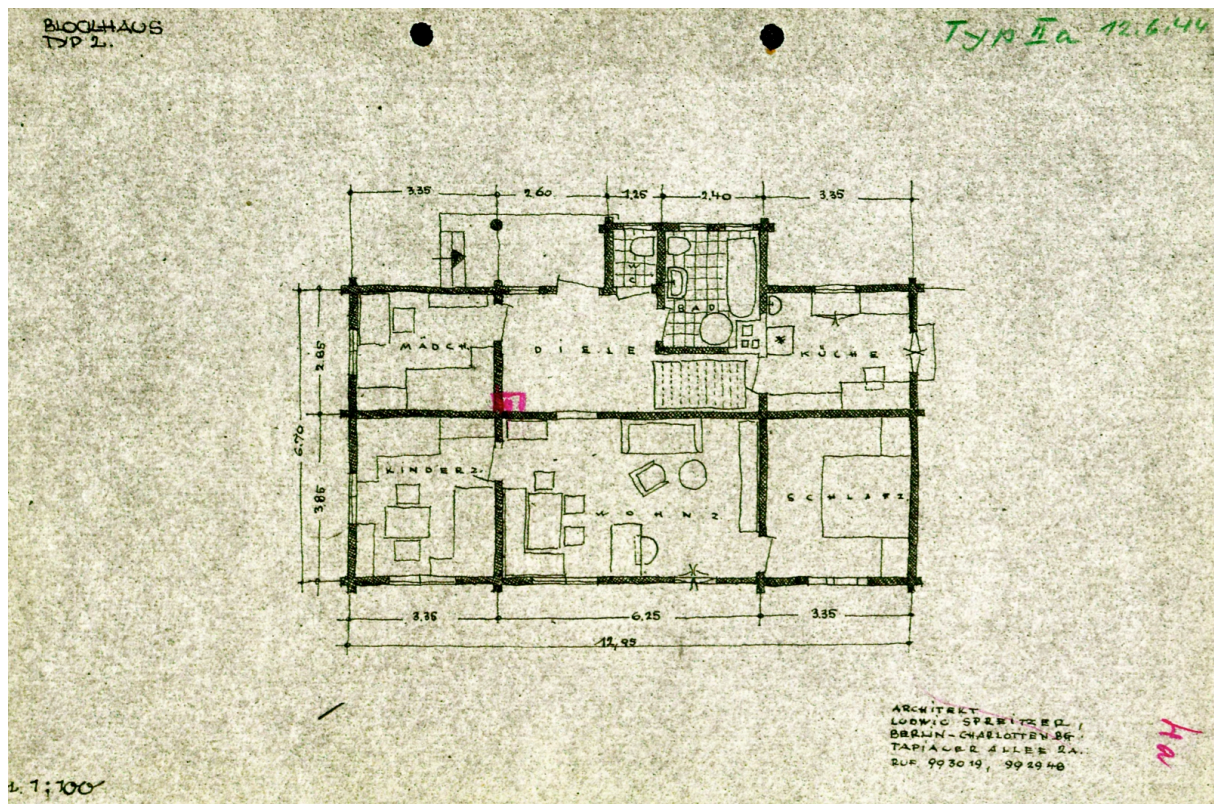
⁸⁵ Undersøkelser av laftehytter er først og fremst gjort ut i fra bildemateriale. Bilder av laftehytter fra Lutvann leir, Terningmoen leir, Jørstadmoen leir, Onsrud leir og Vatneleiren. Ingen av laftehyttene samsvarer med typetegningene fra Heggedal bruk. Dette kan være grunnet ombygninger i senere tid.

⁸⁶ Riksarkivet, OT, E7a – Barackennormen – pläne, Sonderbauten, OTW.

⁸⁷ Riksarkivet, OT, E7a – Barackennormen – pläne, Sonderbauten, OTW.

⁸⁸ Riksarkivet, OT, E7b – Akte 120, 1-36 forts. Heggedal Bruk.

Det kommer ikke frem i dokumentene hvorfor behovet for beboelseshus hadde økt i Tyskland, men det kan tenkes at bombingene av byer i landet hadde ført til mange husløse.

Figur 5: Plantegning tegnet av arkitekt Ludw. Spreitzer. Dette er plantegningen til laftehytten i figur 6.

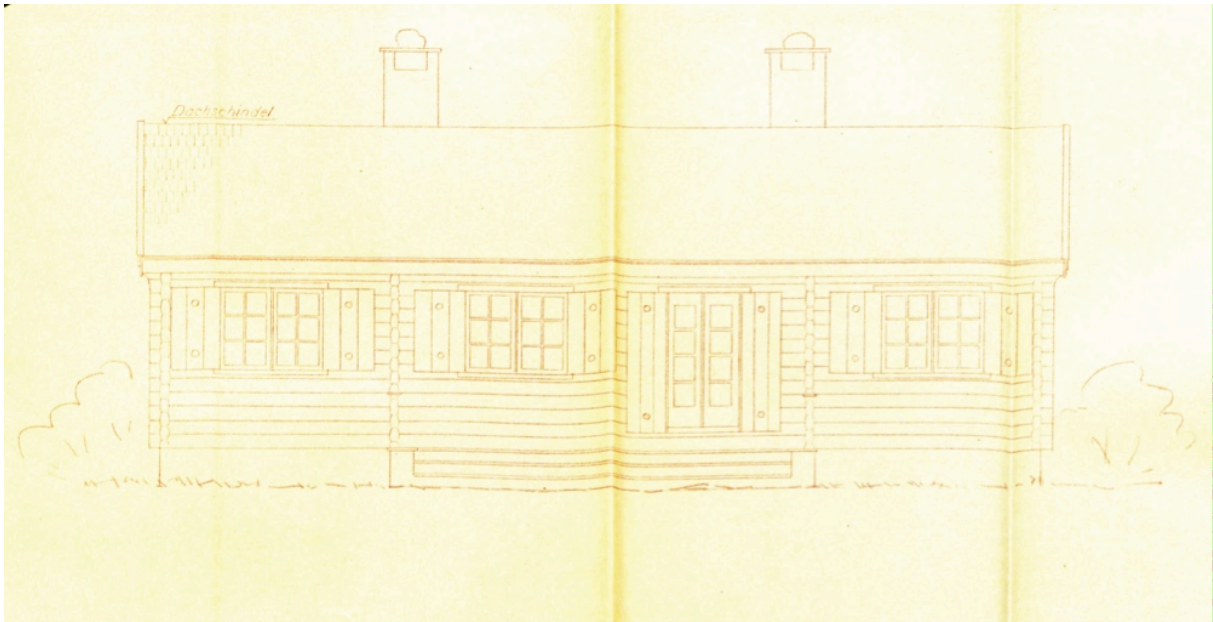
I arkivet etter Organisation Todt er det blant annet bevart en del korrespondanse mellom Heggedal Bruk, OT og arkitekt Ludw. Spreitzer i Berlin angående levering av Blockhäuser für Bombengeschädigte fra Heggedal bruk til Berlin. Spreitzer uttaler seg i brevene på vegne av der Generalbauinspektor für die Reichshauptstadt og minister Speer, i henhold til en avtale med Whist, det er tydelig at saken hastet. Arkitekt Spreitzer hadde laget utkast til hytter som skulle settes i produksjon, tegningene er på skissestadiet og ikke endelige arbeidstegninger. De minner mye om Heggedal Bruks tegninger fra 1943.⁸⁹ Spreitzers tegninger er datert i slutten av mai 1944, og i arkivet finner vi de endelige utarbeidede detaljerte arbeidstegningene fra slutten av juni samme år. Disse tegningene er laget av arkitekt Bjarne Hjortnæs og er bare bearbejdede utgaver av arkitekt Speitzers tegninger.⁹⁰ Laftehyttene er på

⁸⁹ Riksarkivet, OT, E7b – akte 102. 1-7 Blockhäuser für Deutschland. Heggedal Bruk.

⁹⁰ Riksarkivet, OT, E7b – akte 120. 1-36. [forts.] (Behelfsheim Typ DWH, Typ "Ranabygg" - a)Kleinhäuser "WO" b)Vorrathäuser "LA", Heggedal Bruk Typ I-II, Heggedal Bruk Blockhaus Typ Ia, Heggedal Bruk Blockhaus Typ IIa).

mange måter lik lemmebrakkene, med enkle konstruksjoner som lett lar seg transportere. Hvorfor man bestilte laftehytter i forbindelse med bolignød etter bombing er uvisst. Man skulle ikke tro det hjalp i noen grad i forhold til mangelen på boliger som oppstod i en situasjon der byer ble bombet. Det at arkitekt Spreitzer har vært inne og tegnet om, eller påvirket hyttene, kan tyde på at de skulle leveres til spesielle kunder, eller at de skulle leveres til et spesielt område.

Figur 6: Fasade på laftehytte tegnet av arkitekt Spreitzer, omtegnet av arkitekt Bjarne Hjortnæs for Heggedal Bruk.

Heggedal Bruk og Alf Whist leverte også sauna-häuser til Tyskland. Det er bevart endel korrespondanse mellom Heggedal bruk, Organisation Todt i Oslo og arkitekt Spreitzer i Berlin fra 1944. Det kommer frem at det ble bestilt fem komplette badstuer som skulle leveres til Berlin, men det ble bare sendt tre stykker.⁹¹ Det ble under andre verdenskrig gitt badstuer i gave fra Reichskommissar Terboven til Reichsminister Goebbels. Reichsführer Himmler skal også ha mottatt en badstue i gave. Goebbels sitt landsted Bogensee eksisterer fremdeles.⁹² Om det er snakk om de samme badstuene i dette tilfellet er ikke sikkert, men etter undersøkelser av bilder fra Bogensee-sjøen ser det ut til at det fortsatt står en laftet badstue ved sjøen nord i Berlin. Denne er identisk med tegningene som sendes i korrespondansen i 1944, samme år

---

⁹¹ Riksarkivet, OT, E7b – akte 102. 1-7 Blockhäuser für Deutschland. Heggedal Bruk.

⁹² Mamen 1993: 40.

som Whist besøkte Berlin og Hitler. Quislings Heggedal-badstue er bevart på Håøya i Oslofjorden.

Prefabrikkerte bygninger, eller typebyggeriet, utviklet seg og ble spesialisert ettersom behovene oppstod. De tidligste eksemplene var enkle konstruksjoner, men dette viser behovet for de prefabrikkerte bygningene. Lemmebrakker slik vi kjenner de i dag oppstod i en konkurranse utlyst av Røde kors i 1885, hvor trepanelementene ble satt i system og gjorde Doecker-baracken til en populær typebygning brukt til militære og medisinske behov. Brakkene ble satt i system og tegninger til ulike typer oppstod i Tyskland. Brakkene var viktige for Nazi-Tyskland under den andre verdenskrig. De ble brukt til å innkvartere militært personell, men også i fangeleirer. Systemet ble videre utviklet i Norge, hvor norske arkitekter satt sitt preg på tegningene, men fortsatt var tegningene sterkt preget av de tyske tegningene. Offiserer og befal, eller militært personell av høyere rang, fikk tilhold i høystatusleirer, eller alternativt ble det bygget bygninger med høystatusstrekk i leirene. Disse kjennetegnes av en langt høyere kvalitet enn brakkene. Høystatusleirene er også eksempler på det prefabrikkerte typebyggeriet. Det ble gjennom krigen blant annet produsert laftehytter i stor skala. Laftehyttene er en annen form for prefabrikasjon enn lemmebrakkene, men likevel en viktig del av leirstrukturer og det tyske typebyggeriet fra andre verdenskrig.

Kap. 4. Runnileiren og Røaleiren i krig og etterkrig

Tysk byggeri foregikk som tidligere nevnt i stor skala og overalt i Norge. Jeg ønsker nå å trekke fram to eksempler på leirer fra det sentrale Østlandet. Runnileiren og Røaleiren ligger i Nes kommune i Akershus. Nes ligger nord-øst i Akershus og var kommune i *grensesone øst*. Studien av leirene er basert på arkivmateriale fra kommunearkivet i Nes og Direktoratet for fiendtlig eiendom, bygdebøker og intervju med en lokalhistoriker. Leirene blir også i kapittelet brukt for å illustrere oppgjøret rundt tysk eiendom og byggeri etter krigen.

Her i Nes er adskillig placert. Årnes er blitt den rene militærby. Beltebiler og kanoner durer gjennom gatene og ut på landeveiene. "Tyskerhaugen" på Vormsund like nedenfor os, er blit en veritabel festning. Brakke og forsvarsanordninger bygges dypt nede i jorda. Miltraljøsopostene peker bl.a mot os. Norske piker sværmer omkring soldatene.⁹³

4.1 Runnileiren

Runnileiren går under flere navn i både muntlig og skriftlige kilder. Andre navn som har blitt brukt er Årnes leir, Årnesleiren, Runni brakkeleir, Runnijordet leir og Runni leir. I nyere litteratur og blant lokalbefolkningen er Runnileiren det vanlige navnet å benytte, så jeg har derfor valgt det.

Runnileiren ble anlagt på Runnisletta, eller Runnijordet, i bygdesenteret Årnes fra oktober 1940 av Wehrmacht. Tyskerne hadde allerede fra april dagene 1940 rekvirert husrom i bygårder og villaer i den lille stasjonsbyen øst for Glomma.⁹⁴ Plasseringen av leiren har vært omdiskutert, uten at man har kommet frem til noen endelig grunn for beliggenheten, men man antar at den ble anlagt på stedet på grunn av strategisk plassering i grensesone øst.

Grensesonen betød at for å komme inn og ut av sonen måtte man ha grenseboerbevis. Dette var for å ha bedre kontroll på grensen til Sverige og eventuelle flyktninger og rømlinger. Årnes er stoppested ved Kongsvingerbanen, og et gjennomfartsted for veger til Sverige. Dette gjør at plasseringen kan ses som strategisk viktig i et større bilde.⁹⁵ Stedet der leiren ble lagt er det eneste flate plataået med nærhet til sentrum av tettstedet og jernbanen. Plataået har god utsikt mot Glomma og Årnesbrua. Disse faktorene underbygger hypotesen om at plasseringen på plataået var taktisk.

---

⁹³ Sitat dr. Johnsens dagbok, Simen Flyen, *Nes på Romerike, Krig og Fred*, Otta 1996: 51.

⁹⁴ Flyen 1996: 55.

⁹⁵ Flyen 1996: 53.

Det første som ble bygget i Runnileiren var brakker med ulike funksjoner. Senere ble det bygget et påkostet velferdsbygg eller kasino, samt kinobrakke. Lemmene til brakkene ble i stor grad lokalprodusert og levert av stedets mange sagbruk. De fire sagbrukene på Årnes fikk stor oppsving grunnet den tyske byggevirksomheten. Byggevirksomheten krevde store mengder tømmer, og dette ble levert av lokale bønder.⁹⁶ Sagbrukene hadde ikke store nok mengder med tørkede og klare materialer. Dette gjorde at mye av det som ble bygget ble bygget av rå materialer, som igjen påvirket kvaliteten til brakkene.⁹⁷ Brakkene ble bygget vinterstid og lemmene skal ha blitt lagret i regn, snø og sludd uten å være dekket over. Dette førte til råteskader, skade på papp og at lemmene utvidet seg.⁹⁸ Oslofirmaet E. Juul Aasen A/S stod ansvarlig for byggingen av leiren, 20-25 lokale håndverkere utførte arbeidet, og disse var utsendt fra arbeidsformidlinga i bygda.⁹⁹

Figur 7: Halve Runnileiren i forgrunnen. I Bakgrunn Årnes og Glomma. Foto: Skappel Wilhelm/Fjellanger A/S.

---

⁹⁶ Flyen 1996: 129.

⁹⁷ Intervju Fritz Wahlstrøm, Årnes, 03.02.16.

⁹⁸ Flyen 1996: 283.

⁹⁹ Flyen 1996: 52.

Det ble i løpet av krigen oppført mange bygninger i Runnileiren. Ut i fra *Spesifikasjon over brakker til Nes kommune* kan vi lese at det var åtte mannskapsbrakker, fem toalettbrakker, fire underoffiserbrakker, to spise- og kjøkkenbrakker, to garasjer, en badebrakke, en sykebrakke, en stallbrakke, en verkstedbrakke, en kinobrakke og et offiserkasino eller velferdsbygg.¹⁰⁰ På et bilde tatt under byggingen av leiren ser det ut til at det er to eller tre stallbrakker, og et flyfoto fra slutten av 1940-tallet underbygger dette med at man tydelig ser spor etter to brakkebygg ved siden av den siste stallen.¹⁰¹ Dette indikerer dermed at behovene har endret seg under krigen og man har revet eller eventuelt flyttet stallene.¹⁰² Stallen som stod igjen etter krigen er i taksten oppført som kondemner. Stallens tilstand etter krigen forteller oss noe om standarden disse bygningene ble bygget med. Stallen var en *baracke typ pferdestall*, med opphøyd midtparti. Den samme typen ble brukt i Auschwitz som fangebrakker.

Manskapsbrakkene var lange og smale, (cirka 10 meter x 42 meter) og hadde inngang på hver gavlside. Disse brakkene hadde en lang gjennomgående korridor med rom på hver side. Denne brakketypen karakteriserer som ”urtypen”.¹⁰³ Spise- og kjøkkenbrakkene var av samme størrelse som mannskapsbrakkene. Underoffiserbrakkene var langt mindre (cirka 10 x 14 meter), og hadde inngang på langsiden. Midt i leiren lå ekserserplassen med spise- og kjøkkenbrakkene i hver sin ende. Plassen og alle veiene i leiren var i betongelementer med ”trelist” mellom hvert element.¹⁰⁴ På fotografier tatt av tyske soldater i leiren under krigen kan man se at det er omhyggelig beplantet med små bjørketrær, og at anlegget er bygget opp med tanke på symmetri. Antall soldater skal ha vært varierende i løpet av krigen, men man regner med at det på det meste var 1100 soldater i leiren.¹⁰⁵ Fire underoffiserbrakker i tillegg til kasino, med sovefasiliteter for offiserene, indikerer at det var uvanlig mange offiserer i leiren.¹⁰⁶

Analyse av brakkene

Analysen av brakkene er basert på takster og dokumenter i forbindelse med kjøp, salg og planlegging av ny virksomhet i leiren i årene etter krigen, alle hentet fra kommunearkivet.

---

¹⁰⁰ Nes Kommunearkiv, Boks 10, Runnileiren.

¹⁰¹ Se figur 7.

¹⁰² Flyen 1996: 52.

¹⁰³ Intervju Wilberg.

¹⁰⁴ Intervju Wahlstrøm.

¹⁰⁵ Flyen 1996: 52.

¹⁰⁶ Intervju Wilberg.

Fotografier tatt av tyske soldater i leiren, foto fra frigjøringen, samt flyfotoer har vært til god hjelp, sammen med enkle kartskisser til å forstå oppbyggingen av leiren og hvilke bygningstyper som fantes der.

Mannskapsbrakkene i leiren er bygget av lemmar. Dette fremkommer i en takst utført av byggmester Ole Hansen i 1947.¹⁰⁷ En del av brakkene ser ut til å være kledd med tømmermannskledning utenpå lemmene. Bakgrunnen for dette var at lemmene hadde ligget ute i vær og vind og derfor utvidet seg. Dette medførte problemer ved montering av brakkene, og for å kunne bruke brakkene vinterstid måtte tyskerne legge på et ekstra lag panel.¹⁰⁸ Alle vinduene på brakkene hadde skodder til å slå igjen, dette var på grunn av restriksjonene om blending. Skoddene ser også ut til å ha hatt en praktisk betydning vinterstid. På fotografier fra livet i leiren på vinterstid er alle vindusskoddene slått for. Dette kan ha hatt en isolerende effekt.

Figur 8: Runnileiren under krigen. Bildet er tatt foran en av underoffiserbrakkene. Mannskapsbrakken til høyre er kledd med tømmermannskledning. Foto: Ukjent.

Brakkene var bygget på pilarkonstruksjoner. På bildene fra frigjøringsdagene 1945 kan man se at én brakke er revet eller under oppføring. Her er det bare fundamentet som står igjen. Det

---

¹⁰⁷ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹⁰⁸ Flyen 1996: 283.

viser at forholdsvis grove ”tømmerstokker” ble brukt som pilarer. Pilarkonstruksjonen var panelt. Etter krigen ble en del brakker brukt til skole, og en elev som hadde tilhold i en av brakkene i denne perioden forteller: ”Brakka stod på pilarer som ikke sto rolig. Det var så mye bevegelse at korridoren til slutt så ut som en berg- og dalbane.”¹⁰⁹ Dette viser at fundamenteringen ikke var av særlig varig kvalitet. Taksten fra 1947 forteller oss at mannskapsbrakkene hadde en gjennomgående korridor med en rekke beboelsesrom i tillegg til vaskerom. I vaskerommet er det beskrevet rustfrie kummer, samt ”toalet med 6 mer eller mindre defekte w.c. stoler.” Brakken hadde stubbloft isolert med kutterflis. Det fremgår av taksten at taket var tekket med papp.¹¹⁰

Kjøkken- og spisebrakkene var også lemmebrakker. Lemmene bestod av fire lag panel med et lag papp. Besiktigelsen og taksten fra 1948 forteller oss videre at kjøkken/spisebrakken hadde støpt kjeller under deler av bygningen for lagring av poteter. Denne brakken hadde ”støpt armert dekke”, samt en utvendig og en innvendig trapp til kjeller. Gulvene i brakken ”var i en meget dårlig forfattning idet underlaget til dels var dårlig og noen av golvplankene var råtne”.¹¹¹ Spise- og kjøkkenbrakkene hadde to overbygde innganger på langsiden og en inngang på gavlveggen. Dette skiller seg fra mannskapsbrakkene, som bare hadde inngang på gavlveggene. Den ene kjøkkenbrakken beskrives, i et forslag til ny bruk av brakkene, som kondemnabel. Dette kan si noe om kvaliteten i det som ble bygget fem år tidligere, og det kan også si noe om at bygningene var bygget for midlertidig bruk. Samtidig vet vi at tyskerne fraktet med seg ferdige lemmebrakker fra Tyskland i april dagene 1940.¹¹² Det kan dermed være en eldre, brukt brakke fra Tyskland.

Underoffiserbrakkene og badebrakken var ikke kledd med tømmermannspanel slik som mannskapsbrakkene, og eksteriøret viser tydelig lemmene med en enkel faspanel slik standarden ofte var.¹¹³ Enkel faspanel som kledning innvendig og utvendig ser ut til å være standard for de fleste lemmebrakker. Dette stemmer med bilder fra Runnileiren, men også med brakkene i Røaleiren. På bilder fra brakker i Tyskland ser det også ut til at ytterkledningen er enkel faspanel. På gavlene på mannskapsbrakkene i Runnileiren er det

---

¹⁰⁹ Flyen 1996: 288.

¹¹⁰ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹¹¹ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹¹² Intervju Wilberg.

¹¹³ Se figur 8.

også denne typen panel. Altså kan man gå ut i fra at det har vært brukt, men at brakkene ble kledd inn på grunn av, som tidligere nevnt, vannskader i forbindelse med produksjonen av lemmene. At underoffiserbrakkene og badebrakken ikke er kledd med tømmermannspanel kan indikere at brakkene ikke er bygget samtidig som mannskapsbrakkene, da de antakelig ville hatt de samme skadene. Badebrakken beskrives i 1946 som kondemnabel.¹¹⁴ Det er ellers ikke gitt beskrivelse av rominndeling eller innredning av underoffiserbrakkene eller badebrakken i noen av takstene.

Figur 9: Barnefest Runnileiren, juni 1945. Til høyre ses en av garasjene, i bakgrunnen ekserserplassen. Foto: Arne Frostad.

Ingen av brakkene i Runnileiren stemmer med noen av de norske eller tyske typetegningene funnet i Riksarkivet i forbindelse denne oppgaven. Dette kan bety at lokale forhold påvirket byggingen. Det kan også være at Wehrmacht sin byggeorganisasjon hadde egne typetegninger som ble benyttet tidlig i krigen, men som ikke er bevart i arkivet etter Organisation Todt. Prinsippene om måten å bygge på er de samme, bygningene er svært like i rominndeling,

---

¹¹⁴ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

materialvalg og funksjon, men størrelsene avviker i forhold til størrelsene på både typetegningene til Einar Fjoran, og de som ble sendt til Organisation Todt fra FOKORAD.¹¹⁵

Høystatustrekk i leiren

To av bygningene i Runnileiren skiller seg ut fra resten. Offisermessen, eller kasino, som fremdeles står, samt kinobrakken som ble revet for en del år siden. Kasino er en vinkelbygning med tilbygget kjøkken slik at det danner en åpen borggård. Bygget hadde ved krigens slutt et areal på cirka 800 kvadratmeter. Opprinnelig hadde bygningen en åpen loggia hvor hovedinngangen ligger i dag. På baksiden er det en stor terrasse med utsikt mot landbrukslandskapet rundt Årnes. Bygningene hadde saltak med brattere takvinkel enn lemmebrakkene. Andre steder i landet finner man kasinoer med enkelte trekk hentet fra lokal byggeskikk. Det bratte saltaket kan indikere at man også her har hentet inspirasjon fra lokal byggeskikk. Takene på kasinoet og kinobrakken ble i motsetning til brakkene tekket med takstein.

Offiserkasinoet har forseggjorte hjørnekasser med utskjæringer lik de på søylene. Bygningen har stående tømmermannskledning og smårutede vinduer, som er mer forseggjorte enn vinduene i brakkene. På grunn av kledning er det uvisst om bygningen er en lemmebrakke som er pyntet på, eller om det er bygget i reisverk. Bygningen har en stor peisestue som er typisk for disse velferdsbygningene. Interiøret i peisestuen har panel og kassett-himling av høy kvalitet. Sidefløyen skal ha inneholdt soveværelser. På fotografier er det arker på takene, dette indikerer at loftene også kan ha vært brukt til innkvartering. Bygningen er ombygget en rekke ganger i tiden som gamlehjem, men eksteriøret er forholdsvis intakt i sin originale form, med utsmykning og kledning.

Kinobrakken, eller Runnisalen, ble bygget for å kunne huse alle soldatene i leiren. Etter krigen var den kommunens største forsamlingslokale. Runnisalen hadde mange likhetstrekk med kasinoet. Takvinkel, takteking, vinduer og kledning var av langt høyere kvalitet enn det brakkene var forsynt med. Dette kan være fordi bygningene ble bygget senere i krigen enn resten av brakkeleiren. Man hadde allerede dekket de mest prekære behovene som for eksempel innkvartering. Byggets totale grunnareal var på 480 kvadratmeter, hvor salen opptok 312 kvadratmeter. ”Bygningen er en solid trebygning oppført i reisverk med støpt

---

¹¹⁵ Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub -hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa.

grunnmur, men uten kjeller.”¹¹⁶ Salen hadde en takhøyde på seks til sju meter, og i nordenden lå en scene med tilhørende bakrom.¹¹⁷ Lokalet beskrives i en *Innstilling fra Runnikomiteen* fra 1947 som ”en forferdelig vedsluker”. Gulvet var uten stubbeloft og de store glassdørene måtte repareres. Vinduene manglet ”dytting i vinduskarmene”.¹¹⁸ Bygningen ble etter krigen tatt i bruk som forsamlingshus og kinolokale. Ny bruk av bygningen etter krigen ble grundig diskutert, alt fra yrkesskole, turnhall til materiallager for et lokalt sagbruk ble foreslått. Tyskernes gamle forsamlingshus ble revet i 1996, etter å ha blitt brukt som lager i 30 år.¹¹⁹

Figur 10: Offiserkasinoet midt i bildet. Kinobrakken helt til venstre. Bildet er tatt på 1960-tallet. Foto: Ukjent .

---

¹¹⁶ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹¹⁷ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹¹⁸ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹¹⁹ Simen Flyen, *Nes på Romerike Vekst og forandring*, Otta 1998: 370.

4.2 Røaleiren

Arbeidstjenesten (A.T.) etablerte seg i Nes sommeren 1940 på tre ulike steder. A.T. ble satt i gang som et frivillig tiltak for å hjelpe til i skog- og landbruket før krigen, men gjennom krigen ble arbeidstjenesten gradvis nazifisert, og man fryktet blant annet at nordmenn skulle bli tvangsutskrevet og sendt for å hjelpe til på tyskernes side i Europa.¹²⁰ Vernepliktige ble sendt i arbeidstjenesten i stedet for militæret. I Nes ble arbeid i landbruket, som for eksempel rydding av jord, anlegge veger og arbeid i skogen, utført. De første krigsårene var tjenesteperioden fra vår til høst og man bodde i blant annet telt.¹²¹

Figur 11: Røaleiren på 1950-tallet. Foto: Schrøder A.

I 1942 anla man en permanent leir på bureisingsfeltet Røa i Nes. Det ble først reist to lemmebrakker, én til mannskapene og én kombinert kjøkken-, spise-, og offiserbrakke. Senere ble det også reist tre andre brakker, blant annet vaskeri- og verkstedbrakke. De to brakkene

---

¹²⁰ snl.no, ”Arbeidstjeneste”, (sist aksessert: 13.04.16).

¹²¹ Flyen 1996: 167.

som ble reist først skal ha vært gjenbruk og flyttet til Røa.¹²² Brakkene er bygget i lemme-system, hvor hver lem er cirka en meter bred. De er kledd med enkel faspanel innvendig og utvendig. I mellom er det liggende rupanel og et lag med svart papp. Det er en overligger på skjøten mellom lemmene innvendig og utvendig.¹²³ Bygningene er bygget på pilarkonstruksjon og takene var opprinnelig tekket med papp. På bilder fra krigen kan man se at den ene brakken har teglsteinspiper, mens den andre ser ut til å ha stålrørspiper. Mannskapsbrakken har inngang på hver gavl med en gjennomgående korridor, hvor det var fem soveværelser på hver side.

Rommene beskrives av en A.T.-mann som spartansk utstyr, med én ovn, én dør, to vinduer, sju etasjesenger, sju doble skap og fjorten taburetter. Syv køyesenger kan bety at det var fjorten på hvert rom, altså at det var plass til 140 tjenestegjørende i én brakke. Hvert vindu har skodder ment for blanding, slik man også hadde i Runnileiren. Bygningene kunne ikke brukes om vinteren på grunn av kulden.¹²⁴ Kjøkken-, spise- og offiserbrakken har inngang på hver gavl og midt på langveggen mot ekserserplassen. Kjøkkenet og spisesalen lå i den ene enden og offiserenes kontorer og peisestue i den andre enden.¹²⁵ Denne brakken minner mye av kjøkken- og spisebrakken i Runnileiren, som også hadde inngang på langveggen mot ekserserplassen.

I 1944 ble Røaleiren mottaksstasjon for flyktninger fra Finnmark. Leiren ble et slags transittmottak hvor flyktningene fikk hvile, mat og avlusning før de ble fordelt videre ut til nesbuer som hadde mulighet til å ta i mot de. For at brakkene kunne brukes som midlertidig oppholdssted for flyktningene ble de isolert på utsiden med stablete torvblokker opp til vinduene.¹²⁶ Etter krigen ble Røaleiren stående tom, men den ble raskt tatt i bruk av Botsfengselet i Oslo for fanger som hadde sonet ferdig det meste av straffen, og dermed kunne få være på ”åpen soning”. Fangene arbeidet i landbruket. På 1950-tallet var det gjennomsnittlig 95 fanger i leiren. Røaleiren ble lagt ned på 1970-tallet og har siden vært i privat eie.¹²⁷

---

¹²² Befaring med eier høsten 2015.

¹²³ Observasjon, befaring høsten 2015.

¹²⁴ Flyen 1996: 170.

¹²⁵ Samtale med eier høsten 2015.

¹²⁶ Flyen 1996: 230-232.

¹²⁷ Flyen, 1998: 163-164.

Figur 12: Mannskap og lemmebrakke i Roaleiren. Foto: Ukjent.

4.3 Oppgjøret etter krigen

Nes kommune skal bruke garasjene til lagerhus etc. for elektrisitetsverket og det må være innlysende at dette behov må være langt mer berettiget enn til noe så uproduktivt som en traverbane.¹²⁸

Sitatet er hentet fra Nes kommunes protest til Akershus Fylkesforsyningsnemnd angående fordeling av brakker i 1946. Behovet for materialer og bygninger til bolig og næring var stort etter freden i 1945. Direktoratet for fiendtlig eiendom ble opprettet samme år og lå under Departementet for industri og håndverk. Deres oppgave var å forvalte det som okkupasjonsmakten hadde etterlatt seg i Norge: Eiendom, løsøre, verdipapirer, aksjer og betalingsmidler. Direktoratet ble først opprettet som et provisorisk organ, men ble i 1946 bekreftet ved lov. Direktoratet hadde hovedkontor i Oslo. I tillegg hadde de kontorer i Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim, Bodø, Narvik og Tromsø.¹²⁹

---

¹²⁸ Nes Kommunearchiv,, Boks 10, Runnileiren.

¹²⁹ nsd.uib.no, "Direktoratet for fiendtlig eiendom", (sist aksessert: 10.05.16).

Etter frigjøringen overtok staten retten til militær eiendom. Dette var en gradvis overgang, etterhvert som militærleirer og anlegg kunne frigis. Det ble gitt i oppgave til fylkesforsyningsnemndene å selge brakker, og Oslo og Akershus fikk et felles utvalg som skulle disponere og selge brakkene. Brakkeutvalget valgte å kunngjøre ledige brakker i avisene, hvor de som var interessert skulle ta kontakt med den kommunen brakken lå i.¹³⁰

I et rundskriv til *Fylkesforsyningsnemnda* fra Forsynings- og gjenreisningsdepartementet angående ”Registrering og disponering av tyske barakker” fremgår det at det er ”oppført en mengde barakker rundt om i landet.” etter hvert skulle disse bli frigjort til sivilt, norsk bruk. ”Slike barakker blir da statens eiendom.” Man skiller i dokumentet brakkene i tre kategorier: 1: Brakker på militær grunn som skulle disponeres av forsvarsdepartementet. 2: Brakker tilhørende større militære anlegg, slik som verksteder og lager, og disse skulle disponeres av Direktoratet for Industriforsyning så langt ikke Forsvarsdepartementet gjorde krav på dem. 3: De resterende brakkene på ikke-militær grunn skulle disponeres av Direktoratet for Industriforsyning. Det var fylkesforsyningsnemndene som fikk ansvaret å kunngjøre frigjorte brakker. De bestemte at det skulle søkes om å få kjøpe disse. Det fremgår i rundskrivet: ”Det vil være ønskelig at kommunene overtar en god del barakker i den første tiden til mer provisorisk bruk for bl. a. å lindre bolignøden.” Det står videre at dette bare gjaldt stående brakker. Alt brakkemateriale som lå på lager skulle ”disponeres til krigsherjede strøk”. Ved tillatt kjøp skulle man betale til Direktoratet for fiendtlig eiendoms stedlige representant. Taksten skulle være satt av prisdirektoratet, det fremgår at brakkene er delt inn i prisgrupper etter typer. Brakker som var i særdeles god eller dårlig stand, skulle det foretas en individuell takst for.¹³¹

Korrespondanse mellom brakkeutvalget i Oslo og Akershus og fylkesforsyningsnemnda høsten 1945 viser at det i realiteten ikke var like enkelt som det kan høres ut i ovennevnte avsnitt. Forsvarsdepartementet frigjorde de første brakkene i oktober 1945, men det viste seg at brakkene var i bruk flere steder. Rundskrivet som er datert 13. Desember 1945 forteller at man så langt hadde mottatt over 600 søknader angående kjøp av brakker, men at behovet

---

¹³⁰ Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

¹³¹ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

fortsatt var stort til blant annet internering av tyske soldater og norske vaktstyrker.¹³² I juni 1946 var det kommet inn mange søknader fra andre fylker angående kjøp av brakkene i Oslo og Akershus. Behovet for brakker til midlertidig innkvartering av flyktninger, og ikke minst gjenreisning av nedbrente og bombede steder, var stort i 1945. Det kan se ut til at det fra Oslo og Akershus først og fremst ble sendt brakkedeler, brakker som ikke var stående, men som lå på lager. Behovet for byggematerialer var altså prekært også på Østlandet som ikke var rammet på samme måte som for eksempel Nord-Norge. Mange brakker ble også brukt til ”gjennomgangstrafikken” av evakuerte fra Finnmark. I korrespondanse mellom Boligkontoret i Oslo og Direktoratet for fiendtlig eiendom regnet man med at denne trafikken av flyktninger ville avta i oktober 1946, og at man da kunne frigjøre ytterligere brakker.¹³³

Boligmangelen var prekær i tiden etter andre verdenskrig. I oktober 1945 var det ikke frigjort en eneste brakke, selv om pågangen og behovet var stort. I korrespondanse høsten 1945 ble det vektlagt at det gikk mot vinter, og at mange var husløse.¹³⁴ Saksbehandlingen i Forsvarsdepartementet fikk mye av skylden. Selv om brakkene flere steder var ledige, ble de ikke frigjort. Brakkenes mellomfase førte i mange tilfeller til hærverk og ramponering, som igjen førte til at avisene begynte å skrive om bortkastede ressurser i en tid med mangel på alle byggevarer.¹³⁵

Mangelen på byggevarer og husvære var også stor Nes kommune. Allerede sommeren 1945 hadde en familie tatt husvære i en brakke kalt ”bunkersen” i Nes. Familien hadde allerede satt i gang reparasjoner da de søkte kommunen om å få kjøpe den. Først i 1947 fikk de svar fra kommunen om at de skulle få kjøpe brakken, men at den umiddelbart måtte rives og fjernes. ”I denne forbindelse bemerkes at kommunen har latt foreta besiktigelse av huset. Av denne fremgår det at det er livsfarlig å bo der lenger, idet taket og veggene kan rase sammen nårsomhelst.”¹³⁶ Grunneieren av eiendommen henvendte seg i flere omganger angående ”den husvilde familie”, som hadde bosatt seg i brakken og hindret arbeidet med å rydde området.

---

¹³² Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

¹³³ Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

¹³⁴ Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

¹³⁵ Riksarkivet, Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 –Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker.

¹³⁶ Nes Kommunearkiv, Boks 10, Runnileiren.

Dette viser hvilke problemer man stod ovenfor etter krigen. Det er også verdt å merke seg at bygningen beskrives som kondemner i 1947. Da kan den maks ha stått der i sju år. Dette forteller en del om kvaliteten og midlertidigheten brakkene ble bygget med. Det er i alt 36 søkere som ønsket å kjøpe brakker, eller deler av brakker, i Nes kommune. Blant disse er det bønder som ønsket seg redskapsskjul, sportsforeninger som ønsket klubbhus, snekker- og sykkelverksted, torvstrøfabrikk, sementstøperi, sjåførbolig og våningshus.

Runnileiren ble friggitt av Forsvarsdepartementet 1. Juni 1946 etter flere purringer fra Nes kommune om at "husspørsmålet" i kommunen var kritisk, da 52 familier ventet på husvære. Nes kommune kjøpte alle brakkene i Runnileiren for 112 000 kroner i juli 1946. Det ble utarbeidet en plan for en boligkoloni i leiren hvor det blant annet skulle innredes leiligheter, offentlig bad, gamlehjem, sykehus, framhaldsskole, realskole og vaskeri.¹³⁷ Planen, eller *Runnikomiteens innstilling*, ble aldri realisert fullt ut, og i stedet ble det etablert leiligheter i enkelte av brakkene i leiren og industri i andre brakker. Brakkene ble en nødløsning og ikke et varig svar på bolig mangelen i årene etter krigen. Framhaldsskolen holdt til i en brakke frem til 1958, da den nye ungdomsskolen stod ferdig bygget. Brakkene bar preg av å være dårlige konstruksjoner i de årene de var i bruk. Leilighetene blir beskrevet av beboerne som ubeboelig på grunn av vegglus, kulde og utette tak.¹³⁸ De fleste lemmebrakkene i Runnileiren ble revet ettersom behovet for bedre og mer moderne sosialboliger og fabrikklokaler kom. I dag står to garasjer, én mannskapsbrakke, verkstedbrakken og halve kjøkken- og spisebrakken igjen. Alle brakkene er ombygd og tilbygd. I tillegg står offiserkasinoet.

I arkivet finner vi også korrespondanse hvor kommunen har tatt i bruk en garasjebrakke utenfor Runnileiren, men som forsyningsnemda i Akerhus har solgt til Bjerke Travbane. Dette opprørte kommunen, som mente dette var et altfor uproduktivt formål å bruke brakkene til, når industri og familier stod i kø for å skaffe seg bygningsmaterialer. I tillegg kunne kommunen selv ha tenkt seg garasjene til kommunens elektrisitetsverk. Nes kommune stanset rivningen av brakkene, men da henvendte arkitekt Otto L. Scheen seg direkte til direktør Georg Norenberg i Akershus Fylkesforsyningsnemnd for å løse saken.¹³⁹ Kommunen klaget saken inn til Forsyningsdepartementet. Saken endte med at kommunen fikk beholde én av fire

---

¹³⁷ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹³⁸ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

¹³⁹ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

garasjebrakker. Dette var i følge Norenberg eneste løsning for å løse stallplass til ”Statens Hingstutstilling”.¹⁴⁰ Dette kan være et eksempel på hvordan ulike interesser stod opp i mot hverandre i årene etter krigen. På den ene side ønsket kommunen å tilfredsstillе egne lagerbehov, samtidig som ”uproduktive” formål også skulle tilfredsstillес.

Røaleiren ble etter nedleggelsen av botsfengselets avdeling tilbakeført til eieren av grunnen som tyskerne hadde bygget leiren på. I dag fungerer enkelte av bygningene som lager og stall. Mannskapsbrakken og kjøkken-, spise- og offiserbrakken står fremdeles forholdsvis uberørt, med original kledning innvendig og utvendig. Disse brakkene har klare likehetstrekk med lemmebrakker man finner i Norge og Europa.

Runnileiren og Røaleiren er resultater av tyske behov under okkupasjonen. Begge leirene består av lemmebrakker. Man kan si at disse er gode representanter for typebyggeriet, og de er svært like brakker i andre leirer i Norge og i Europa. I tillegg har Runnileiren klare trekk av høystatusanlegg. Analysen av de ulike brakketypene har vist at man ut i fra fotografier, kart, takster og beskrivelser, samt befaringer, kan lese en del ut av bygningene. Spesielt har beskrivelser i takster vært viktige, da disse viser at mange av brakkene var falleferdige og i kondemnabel tilstand i 1945. Dette indikerer at lemmebrakkene virkelig var ment å skulle være av midlertidig karakter. Ingen av brakkene som er undersøkt har vist seg å være like de som er funnet i arkivet etter Organisation Todt. Selv om mange av tyskerbrakkene var i sterkt forfall etter krigen ble de en viktig ressurs for lokalsamfunnet, og dokumenter fra arkiv indikerer at dette er representativt på landsbasis da etterspørselen var stor. Etterspørselen viser at det var ulike behov som ble prioritert ut i fra vurderinger både i kommunene, men også sentralt hos forsyningsmyndighetene.

---

¹⁴⁰ Nes Kommunearchiv, Boks 10, Runnileiren.

Figur 13: Lemmebrakke i Sandbostel, Tyskland. Foto: dr. Karl-Heinz Hochhaus.

Figur 14: Lemmebrakke i Røaleiren, høsten 2015. Brakken har klare likhetstrekk med den i Sandbostel. Foto: Kristoffer Andersen.

Kap. 5. Tysk typebyggeri: bevares for fremtiden?

Jeg ønsker i dette kapitlet å drøfte tyskerbrakker og typebyggeriet opp i mot verneverdiene og egenskapene Riksantikvaren bruker i sin *Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner*. De ulike underverdiene i kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdi kan i enkelte tilfeller flyttes mellom de tre verdiene. Her er de presentert i den rekkefølgen de fremstilles i Riksantikvarens veileder.

5.1 Kunnskapsverdier

På hvilken måte kan brakkene og det tyske typebyggeriet gi oss kunnskap om fortiden?

Brakker som står forholdsvis uberørte i forhold til moderniseringer, slik brakkene i Røaleiren i Nes, kan gi kunnskaper om bruk av materialer og de kan gi oss kunnskap om arkitekturhistorie. Ved å studere brakkenes konstruksjoner kan vi lære hvordan man produserte lemmer og hvordan man monterte brakkene. På den måten kan man si de er en kilde til kunnskap om teknologi- og håndverkshistorie. Dette gir oss større innsikt i det tyske militærbyggeriet under andre verdenskrig. De typeproduserte tyske brakkene er en kilde til kunnskap om krigshistorien. At brakkene fantes i så stort omfang som de gjorde, samt informasjon om den enkle produksjonsmåten man kan lese av bygningene, gir oss kunnskap om hvor enkelt man kunne gjennomføre oppbygning av leirer i okkuperte land. Brakkene ble bygget over hele Europa, og ikke bare i Norge. Dette kan gi oss en innsikt i et større bilde av krigen. Brakkene har en interessant arkitektonisk utforming med sine saltak med lav vinkel, og sin ofte systematiske og symmetriske plasseringer i leirene. Dette kan være med på å gi oss kunnskap om arkitekturen og utformingen i de tyske leirene fra andre verdenskrig.

Man kan også få en innsikt i hvordan det var å være soldat i leirene for eksempel vinterstid når man ser hvor dårlig isolert brakkene er. Siden mange av brakkene ble tatt i bruk i Norge etter krigen er langt flere tatt vare på enn ellers i Europa. Dette gjør tyskerbrakkene sjeldne i en internasjonal sammenheng, og man kan derfor si at de norske brakkene er en kilde til kunnskap om tysk typebyggeri på et større plan enn bare i Norge. Høystatustrekk slik som i Runnileiren kan gi oss kunnskap om hierarkiet i det tyske forsvaret, og hvordan dette gjenspeiler hvordan man bodde i leirene. Fysiske levninger, slik som brakkene, kan gi oss god innsikt i funksjon og bruk. Dette er kunnskap som svært få har kjennskap til. Hvordan ble brakkene brukt? Dette kan kun de som har opplevd andre verdenskrig og livet i en brakke

fortelle. Men likevel kan brakkene til en viss grad gi oss kunnskap om dette, men uten de fysiske levningene, eller brakkene i dette tilfellet, vil historien om brakkene og livet i de tyske leirene forsvinne.

5.2 Opplevelsesverdier

Man har tradisjonelt sett på opplevelsesverdier, slik som arkitektonisk-, kunstnerisk- eller estetisk verdi, som de viktigste verneverdiene. Brakkene vil ikke nå spesielt høyt opp på verken kunstnerisk- eller estetisk verdi. Høystatusanleggene vil i motsetning til brakkene kunne nå høyt opp på vurdering av tradisjonelle opplevelsesverdier som arkitektonisk-, kunstnerisk- og estetisk verdi. Disse anleggene representerer på mange måter en egen kategori av bygninger. Om man ser bort fra de tyske anleggene, ble det bygget lite i Norge under andre verdenskrig. Dermed er høystatusanleggene med sine påkostede kasinoer og blockhäuser unike i form av å være bygget i en periode hvor det ble bygget lite annet i Norge. For eksempel vil man kunne si at kasinoet i Runnileiren på Årnes har arkitektoniske og estetiske detaljer som er blant de av høyest kvalitet bygget i Nes i krigsårene.

Brakkene kan i stor grad ha opplevelsesverdi for enkeltpersoner eller ulike grupper. På den måten kan man si at brakkene og det tyske byggeriet kan ha en stor symbolverdi. For de som opplevde krigen kan bygningene fremstå som symboler på undertrykkelse eller nederlag. Disse verdiene er ofte knyttet til en mer subjektiv tolkning. For eksempel kan man tenke seg at de som har hatt egne opplevelser tilknyttet tysk aktivitet i Norge under andre verdenskrig vil kunne ha sterke følelser knyttet til bygningene. Individuelle følelser knyttet til kulturminner fra krigen kan ofte ha en negativ bakgrunn. Symbolverdier eller opplevelsesverdier som fører til sinne eller følelsen av undertrykkelse hos en større gruppe eller et samfunn kan også være knyttet til bygninger fra krigen. For eksempel vil Villa Grande i Oslo ha en symbolverdi for langt flere enn for eksempel brakkene i Røaleiren i Nes.¹⁴¹ Samtidig kan man si at brakkene vil kunne ha en symbolverdi for personer eller grupper som deltok i A.T.-tjenesten der, kom som flyktning fra nord, eller som sonet straffen sin på Røa etter krigen.

---

¹⁴¹ Villa Grande ble oppført som villa for Sam Eyde på Bygdøy i Oslo. Villaen tjente som "førervilla" for Vidkun Quisling under krigen og er i dag Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. snl.no, "Gimle-villa på Bygdøy", (sist aksessert 19.04.16).

Opplevelsesverdien kan altså være ulik ut i fra hvilke opplevelser man har knyttet til kulturminnet. Men etter hvert vil ikke brakkene lenger inngå i det kollektive minnet. Menneskene som husker, og som kan fortelle, vil gradvis forsvinne. Andre verdenskrig vil gå over i det kulturelle minnet, og man vil dermed være avhengig av historiene og materialiteten etter krigen, for at minnet skal leve videre. Derfor kan man si at det vil være viktig å ta vare på brakkene, for også i fremtiden kunne ha opplevelser knyttet til andre verdenskrig.

5.3 Bruksverdier

Når det er snakk om kulturminner, knytter man de ofte til potensiale for bruk. De siste årenes fokus på for eksempel Riksantikvarens verdiskapingsprogram, har ført til at mange kulturminner rundt om i landet har blitt reddet og satt i stand slik at de kan inngå i ny bruk. Veilederen til Riksantikvaren legger vekt på at manglende bruk eller feilaktig bruk, ofte kan være med på å forringe verneverdiene. Ser man på Runnileiren, hadde brakkene en stor økonomisk- og ressurs- og næringsverdi da bygningene ble tatt i bruk etter krigen. Fortsatt holder noen bedrifter til i de gamle tyskerbrakkene, men feilaktig bruk har ført til ombygginger og moderniseringer, som igjen har ført til at bygningene har mistet mye av sin kunnskapsverdi eller opplevelsesverdi.¹⁴² De fleste brakkene fikk ny bruk etter krigen. Siden bygningstypen verken var spesielt forseggjort eller av spesielt høy kvalitet, kan man anta at det medførte at brakkene trengte forbedrende tiltak for å kunne fungere i ny bruk. Dette gjør at svært få av brakkene er bevart i opprinnelig stand, noe som igjen er med på å understreke sjeldenheten av de.

Manglende bruk de siste 40 årene, har ført til forfall i Røaleiren. En istandsetting av leiren vil antakelig forringe opplevelses- og kunnskapsverdien. Man ville måtte bytte mye av materialene, og dermed ville det vært lite igjen av det opprinnelige i bygningsmassen. Disse eksemplene viser at de ulike verdiene kan være i veien for hverandre. Bruk og istandsetting kan gå på bekostning av kunnskaps- og opplevelsesverdier, mens mangel på bruk fort kan føre til forfall og at kulturminnet forsvinner. En istandsetting av Røaleiren ville antakelig ikke kunne forsvares økonomisk i forhold til en videre bruk av brakkene. Dette perspektivet er viktig å ha med seg. Det er ikke gitt at en potensiell høy verneverdi betyr det samme som at en bygning kan bli tatt vare på. En eiers vilje til å koste en istandsetting er avgjørende for vern

---

¹⁴² Feilaktig bruk må her forstås som bruk som påvirker verneverdien negativt.

av brakkene i Røaleirens tilfelle. Offiserkasinoet i Runnileiren er et eksempel hvor man har bevart mye av det originale uttrykket, i alle fall i eksteriøret. Her har man hatt en kontinuerlig bruk etter krigen med institusjonstjenester. Grunnen til at man har valgt å bevare eksteriøret på en høystatusbygning, og ikke på en brakke, kan være at kasinoet hadde langt høyere kvalitet både i materialer og arkitektur enn brakkene.

Leirene fra andre verdenskrig burde ha et stort potensiale for bruk, gjennom formidling av krigen. Dette gir dem en formidlings-, pedagogisk- og museal verdi. Tyskerbrakkene kan være med på å formidle for eksempel historien til fanger og tvangsarbeid. Et eksempel på dette, er istandsettingen av ”Grinibrakka” ved Grinimuseet. Brakken ble flyttet tilbake til Grini på 2000-tallet, og Museene i Akershus planlegger å ferdigstille bygningen i løpet av mai 2016. Grinibrakka skal få en tredelt bruk, hvor én del blir auditorium, én del skal gjenskapes slik fangene på Grini bodde under krigen, mens én tredje part av bygningen skal bli utstilling med høy grad av interaktive tilbud, som skjermer og lydusjer.¹⁴³ Grinibrakka har et stort potensiale til å formidle historier fra Grini som fangeleir under krigen, noe som kan være viktig for at kommende generasjoner får et inntrykk av forholdene under den andre verdenskrig.

Runnileiren på Årnes har et potensiale til å formidle krigshistorien i Nes og etterkrigstidens bruk av brakkene. Den viser på en god måte behovet for brakker etter krigen og hvordan Årnes vokste frem fra en liten stasjonsby med sagbruk til å bli et sted med variert industri. Røaleiren har et potensiale til å formidle historien til arbeidstjenesten, men man kan også velge å trekke det opp på et høyere nivå. Man kunne ha formidlet arbeid i krigstiden, med et økonomisk perspektiv på krigen. Bruksverdien i disse eksemplene er høye, og man kan skape mye gjennom ny bruk av krigens kulturminner, men samtidig er man avhengig av at det skal kunne forsvares økonomisk.

5.4 Hvilke egenskaper kjennetegner leirene som kulturminner?

En systematisk vurdering av brakkene ut i fra Riksantikvarens kriterier kan hjelpe oss å synliggjøre kulturminneverdiene som potensielt ligger i dem. Men før vi kan gjøre dette, må vi se på hvilke egenskaper vi kan tilskrive kulturminnet. *Alder* og *tidsdybde* er egenskaper et kulturminne kan ha. Høy alder har tradisjonelt vært en viktig egenskap for at et kulturminne

---

¹⁴³ budstikka.no, ”Grinibrakka åpner 8. Mai”, (sist aksessert: 19.04.16).

skal kunne ses på som verdifullt. I senere tid har tidsdybde blitt viktig, og vi har begynt å behandle kulturminner etter ekvivalensprinsippet, altså at alle spor etter ulike perioder i et kulturminne er like mye verdt. At alle perioder ved et kulturminne skal behandles likeverdig, kan gi det en tidsdybde. Det tyske typebyggeriet vil ikke kunne sies å være verdifullt på grunn av sin høye alder. Det som står igjen av brakkene i Runnileiren viser for så vidt en utvikling fra krigen og frem til i dag, og man kan i den anledning si at brakkene der viser en tidsdybde og utvikling. Når man utviklet Landsverneplanen for Forsvaret valgte man å se bort fra en tidligere 50-årsregel for utvalg. 50-årsregelen for utvalg av kulturminner i Forsvaret ville på 1990-tallet bety at krigens kulturminner ville ha kommet i en gråsoner. Ved å kunne inkludere bygninger og anlegg som er nyere, kunne man se en større helhet i leirene.¹⁴⁴ Dette gav en større tidsdybde til leirene, som helhetlige kulturminner.

Autentisitet er et begrep som ofte kommer opp i forbindelse med tilskrivelse av verneverdier til kulturminner. Autentisitetsbegrepet er sammensatt og kan omfatte mange forskjellige kategorier. Oftest forbinder vi det med ”authenticity of the material”, altså at man har bevart så mye som mulig av de originale materialene i en bygning.¹⁴⁵ Offiserkasinoet i Runnileiren og mannskapsbrakken i Røaleiren, er gode eksempler på bygninger fra krigen som fremstår med høy grad av materiell autentisitet. Man kan også snakke om ”authenticity of the ensemble” eller ”of the context”. Altså om noe er bevart i sin helhet, eller om det er bevart i sitt opprinnelige miljø.¹⁴⁶ Runnileiren er i liten grad intakt med alle sine bygninger og miljø. Sammenheng, eller miljø, er viktig når man skal veie kulturminner opp mot hverandre i en utvelgelsesprosess. Runnileiren ville i dette tilfellet kommet dårlig ut. Røaleiren er i større grad bevart i sin helhet med de fleste bygningene. Dette forsterker helhetsinntrykket av leiren som et kulturminne.

To andre egenskaper er *lesbarhet* og *tydelighet*. Bygninger og steder som gjennom sin tilstedeværelse aktivt forteller en historie kan tilskrives disse egenskapene. Selv om Runnileiren representerer en viktig del av krigshistorien, kan man ikke si at den har egenskapene lesbarhet eller tydelighet. Utbygging i området, samt ombygging av de gamle brakkene, har ført til at svært få er klar over at dette er bygninger fra andre verdenskrig.

---

¹⁴⁴ Janne Wilberg, ”Forsvaret: Den store statlige kulturminneutfordringen” i Balto, John Arne *Fortidsminneforeningens årbok 1999*, 1999: 43.

¹⁴⁵ Peter Howard, *Heritage Management, Interpretation, Identity Continuum* 2003: 227.

¹⁴⁶ Howard 2003: 227.

Dermed kan man ikke si at de representerer historien på en tydelig og lesbar måte. Man må aktivt formidle dette området om man ønsker å fortelle historien om andre verdenskrig og Runni. man kunne ha utviklet et formidlingsopplegg for skolene i området, eller laget et skilt med informasjon om livet i leiren, og bilder om hvordan leiren så ut under krigen. Røaleiren er bedre bevart i sin opprinnelige form, og vil derfor enklere kunne leses som en helhet.

Egnethet som egenskap skal si noe om dagens bruk og potensialet for dette. For leirene i Nes er brakkenes fremtid usikker. Tilstanden til brakkene i Røaleiren er dårlig, og en istandsetting vil neppe kunne forsvares økonomisk. Kasinoet i Runnileiren er i god stand, og her er det ikke noe som tilsier at dagens funksjon vil endres i nærmeste fremtid. Brakkene er derimot i varierende grad i brukbar stand, og de er svært kalde på vinterstid.¹⁴⁷ *Anvendbarhet* eller brukspotensialet over tid kan sies å være stort for typebyggeriet generelt. Brakkene er bygget i et fleksibelt system som gjør at man kan flytte vegger og skape åpne rom, og man er bare avhengig av noen få bærende punkter. Dette er igjen Grinibrakka et eksempel på, hvor den har latt seg transformere til ny bruk. Samtidig kan brakkenes kvalitet ofte være dårlig med tanke på materialkvalitet og oppbygning. Men med tanke på fleksibiliteten i lemnesystemet i brakkene er *anvendbarhet* en forsterkende egenskap i vurderingen av et kulturminnes verneverdi.

Sårbarhet og tålegrense er viktig når man vekter verdiene til kulturminner. Mange av de eks-tyske anleggene er svært godt bevart i forhold til i Europa. Behovet for bygninger i forsvaret etter krigen gjorde at man tok i bruk anleggene. Det er først de senere årene man har begynt å fase de ut.¹⁴⁸ I Europa prøvde man å fjerne så mange spor som mulig etter krigen, og derfor er det relativt lite igjen.¹⁴⁹ Det ble bygget mange brakker i Norge, og en allmenn oppfatning er nok at dette er vanlige bygninger som ikke trenger noe vern. Men brakkene i Nes er gode eksempler på at uten bruk eller noe form for vern kan brakkene lett forfalle og bli revet. Dermed kan man si de er sårbare. Brakkene er på mange måter *representative* for det tyske typebyggeriet som var vanlig i hele Europa. Men samtidig kan man si at brakkenes tålegrense er nådd, i og med at et tidligere så vanlig fenomen begynner å bli ganske sjeldent. Et eksempel på at brakkene har forsvunnet, er i Oslo. Byantikvaren i Oslo har gjennomført en

---

¹⁴⁷ Samtale med tidligere næringsdrivende i en av garasjebrakkene.

¹⁴⁸ Wilberg 1999: 55.

¹⁴⁹ Intervju Wilberg.

krigsminnekartlegging de senere årene. De anslår at det ble bygget omkring tusen brakker og bygninger under andre verdenskrig i byen. I dag står det igjen cirka femti bygninger.¹⁵⁰

Vi vekter verdiene

Vi har sett hvordan det tyske militærbyggeriet kan sies å oppfylle noen av egenskapene og verdiene Riksantikvaren har brukt i sin veileder. Jeg ønsker nå å forsøke å vekte verdiene på en skala fra *lav* til *svært stor* verneverdi. Da er det i følge veilederen viktig å ha i bakhodet at skjemaet ikke er en matematisk modell, men snarere er basert på skjønn. Dette er alltid viktig å ha i bakhodet når man skal sette en verneverdi. Likevel kan kriteriene i skjemaet oppleves som bastante, påstander som ikke åpner for skjønn i like stor grad som vi kanskje liker å tro at vi opererer med når vi setter verdi. Ved å bruke kriteriene i skjemaet kan man enkelt si ja eller nei, men er det i virkeligheten så enkelt? Jeg kommer nå til å forsøke å sette en verneverdi på Røaleiren ut i fra skjemaet i Riksantikvarens *Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner*. Alle kriteriene under er hentet derfra.¹⁵¹ Jeg har tolket begrepet kulturminne i denne sammenheng til å kunne være et sammenhengene område, og ikke bare en bygning.

*Kulturminnet representerer **faser** med særlig betydning for historien/utviklingen.* Røaleiren representerer en fase i norsk historie som har hatt betydning for videre utvikling. Som eksempel på en brakkeleir fra andre verdenskrig er den i stor grad representativ for en viktig del av norsk historie. Dermed kan man sette at den har en *svært stor verdi*.

*Kulturminnet er knyttet til **virksomheter** med særlig betydning for historien.* Leiren kan knyttes til arbeidstjenesten under andre verdenskrig, i tillegg var den en del av soningsopplegget til Botsfengselet i nesten tretti år etter krigen. Kulturminnet kan således knyttes til virksomheter som har betydning for historien. Dette kan vi spesielt si med tanke på tilknytningen til arbeidstjenesten. Leiren er i stor grad representativ for en A.T.-leir. På denne måten kan man si at kulturminnet har en *svært stor verdi*.

*Kulturminnet er knyttet til **hendelser eller begivenheter** med særlig betydning for historien.* Røaleiren kan ikke direkte knyttes til hendelser eller begivenheter som har hatt betydning for historien. Dette kriteriet ville fungert bedre på kulturminner som for eksempel Eidsvollsbygningen. Men samtidig kan den være knyttet til hendelser og begivenheter som

---

¹⁵⁰ Janne Wilberg, *Den farlige historien er den som ties i hjel*, 2016: 7

¹⁵¹ riksantikvaren.no, "Verdisetting og verdivekting av kulturminner", (sist aksessert: 28.04.16).

har hatt stor påvirkning på enkeltpersoner eller grupper som har vært tilstede, som for eksempel flyktninger. På denne måten kan man si at opplevelsesverdiene er ivaretatt i skjemaet. Således vil kulturminnet kanskje få *middels verdi*.

Kulturminnet er knyttet til personer med særlig betydning for historien. Røaleiren kan ikke knyttes til personer av særlig betydning for historien, og dette kriteriet vil derfor få *liten verdi*.

Kulturminnet er av særlig betydning for en eller flere etniske grupper (den samiske urbefolkningen, nasjonale minoriteter eller andre etniske grupper). Kulturminnet kan ikke knyttes til etniske grupper og vil derfor få *liten verdi*.

Kulturminnet har særlig arkitektonisk og arkitekturhistorisk verdi. Bygningene i Røaleiren har ikke noen stor arkitektonisk verdi slik man tradisjonelt har sett arkitektonisk verdi. Altså det estetisk pene i tiden. Likevel kan man si at brakkene har en *arkitekturhistorisk verdi*. De er interessante bygningstyper som representerer bygninger i en spesiell tid. Dette er med på å heve verdien til bygningstypen. Kanskje kan man sette *middels til stor verdi*, fordi bygningene kan sies å være representative.

Kulturminnet har særlig betydning som kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlig kilder. Røaleiren er på mange måter dokumentert gjennom lokalhistoriske publikasjoner, men selve bygningstypen som kulturminne er en kilde til historie det finnes få kilder til. Derfor vil man kunne sette en *stor verdi* på Røaleiren.

Kulturminnet har særlig betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping. Få vet i dag at Røaleiren eksisterer eller krigshistorien knyttet til leiren. Leiren kunne hatt et brukspotensial og potensiale for lokal utvikling om man hadde knyttet den til formidling av krigs- og arbeidshistorien. Men slik leiren fremstår i dag har den en *liten verdi* som ressurs for lokalsamfunnet.

Kulturminnets alder og type utløser juridiske virkemidler på nasjonalt plan. Røaleiren oppfyller ikke alderskriteriene som utløser fredning etter kulturminneloven. Den er heller ikke fredet ved enkeltvedtak, den vil altså få *liten verdi*.

I dette kapitlet har vi sett at kulturminner ikke nødvendigvis trenger å ha en høy alder, eller være av høy arkitektonisk eller kunstnerisk verdi, for å ha en logisk plass i utvalget av hva som er verdt å ta vare på. Anonyme bygninger, som tyskerbrakkene, er en sterk representant

for tyskernes byggeri, og krigens sterke befestning i Norge under andre verdenskrig. Brakkene ble bygget for midlertidige formål, men fikk etter krigen en viktig funksjon i reetableringen av det norske forsvaret og dermed et vern gjennom bruk. Dette gjør at vi i dag har et langt større utvalg av trebrakker enn det andre land i Europa har. Men brakkene har en tålegrense også i Norge. Mange brakker har gått ut av bruk, og står derfor til nedfalls. Dette er brakkene i Nes et eksempel på. Dette viser at forfall og ombygninger ofte er realiteten, og neste steg kan være rivning.

Kulturminner i forbindelse med okkupasjonsmakten har blitt oversett, kanskje nettopp av tilknytningen til tyskerne. Et eksempel på dette kan være høystatusanleggene, som ofte er av en kunstnerisk-, arkitektonisk- og estetisk kvalitet som gjør at de under andre omstendigheter burde vært bevart. Anleggene har ofte vært neglisjert slik som anlegget i Runnileiren, hvor kinosalen er revet og kasinoet er ombygget og tilbygget. Fordi anlegget har vært knyttet til krigen og tyskerne har man kanskje valgt å se bort i fra enkelte verdier som vanligvis ville vært vektlagt. I en grundig vurdering av verneverdiene, kan man si at de fungerer også for det tyske typebyggeriet. Brakkene oppfyller en rekke av verdiene, men ikke de som tradisjonelt har vært lagt mest vekt på, som arkitektonisk- og aldersverdi. Det tyske militærbyggeriet er viktige formidlere av historie. De er kilder til kunnskap om materialbruk, byggemåte og gjenbruk etter krigen.

Ved å bruke Riksantikvarens verdiskjema har vi sett at gjennom tolking og vurdering av kriteriene kan brakkene vurderes til å ha *svært stor verdi*, men på enkelte andre kriterier får brakkene *liten verdi*. Det er viktig å understreke at dette er mine vurdering, foretatt med min forventningshorisont og forkunnskaper. Ved å se vurderingene samlet kunne man satt, ut i fra skjemaet, at brakkene burde ha en høy verneverdi, ettersom de er representative, de har nådd en tålegrense, samtidig som de kan sies å være viktige for å formidle krigshistorien. Likevel er lemmebrakkene i liten grad viet oppmerksomhet. Anonymiteten og midlertidigheten til bygningstypen kan være med på å forklare hvorfor de i liten grad er bevart, sett ut i fra hvor stort mangfold de fantes i.¹⁵²

---

¹⁵² Det kunne vært ønskelig å foreta en evaluering av Riksantikvarens skjema med kriterier. Dette har det ikke vært mulig å gjøre i denne omgang på grunn av tidsperspektivet. Men erfaring fra dette eksemplet peker i retning av at skjemaet også fungerer på nyere tids kulturminner.

Kap. 6. Konklusjon og spørsmål til videre forskning

Jeg har i denne oppgaven forsøkt å danne et bilde av det tyske typebyggeriet i Norge under andre verdenskrig. Hovedfokuset har ligget på brakkebygging og høystatusanlegg. Gjennom å se på hvem som bygget, på hvor omfattende byggingen var, samt hvilke verneverdier vi kan knytte til typebyggeriet, ønsket jeg å vise at dette er viktige kulturminner som påvirket et stort lag av befolkningen, og dermed burde bevares for fremtiden. I denne delen av oppgaven ønsker jeg å svare på problemstillingene mine basert på de studier som er gjort i denne oppgaven. Avslutningsvis fremmer jeg noen spørsmål til videre forskning som har dukket opp i arbeidet med denne oppgaven.

Konklusjon

Å skape en oversikt over tysk typebyggeri og brakkebygging i Norge under andre verdenskrig, og vurdere deres vernestatus. Typebyggeri har en lang historie og ble utviklet til blant annet humanitære og militære behov, men også til sivil bruk. Lemmebrakkene ble utviklet slik de ble brukt under andre verdenskrig gjennom siste del av 1800-tallet og frem til andre verdenskrig. Da ble den en viktig bygningstype for Tyskland i okkupasjonen av Europa, for raskt å etablere nye militær- og fangeleirer. Lemmebrakken ble antakeligvis så populær fordi den var enkel å produsere og montere. Den kunne enkelt demonteres og settes opp på nye steder etter behov. I tillegg var den lett og billig å transportere. I Norge hadde man også god tilgang på tømmer til produksjonen. Det tyske militære typebyggeriet kom til Norge med okkupasjonen 9.april 1940, og skulle bli en viktig del av norsk krigsøkonomi.

Norske sagbruk og entreprenører ble store aktører i økonomien under krigen. Produksjonen av lemmebrakker var enorm, man regner med at det ble produsert cirka 28 000 brakker under krigen. Utstrakt bruk av lokale sagbruk og entreprenører til å produsere brakkene, kan ha vært med på å skape ulike lokale typer. Arkivet etter Organisation Todt har vist at det var både tyske og norske typetegninger. De norske typetegningene er i flertall, men samtidig er de i stor grad påvirket av de tyske. En grunn til dette kan være at det var praktisk i forhold til arbeidere på sagbruk og montører i byggebransjen som ikke kunne tysk. En rekke av typetegningene er tegnet av arkitekt Einar Fjoran. Tegningene har grundige beskrivelser av både antall deler til bygningene, og hvordan man skulle montere dem.

Laftehytter ble i likhet med lemmebrakker produsert i stor skala under andre verdenskrig i Norge. Selv om det ikke ser ut til å ha vært en stor eksportvare, ble enkelte laftehytter sendt til

Tyskland. Der kan det se ut til at hyttene blant annet skulle løse boligproblemer som oppstod som følge av bombing. En annen hypotese går på at hyttene ble gitt i gaver til tyske ministre. Laftehyttene ble først og fremst brukt i høystatusanlegg i Norge, eller som offiserboliger i vanlige leirer. Det er i dag bevart forholdsvis mange laftehytter og høystatusanlegg. Dette henger sammen med at de ble bygget med en varighet i motsetning til brakkene. Varigheten kommer frem i kvalitet i materialer og konstruksjoner. Bygningene har derfor vært populære innslag i militærleirer, nettopp fordi de er forseggjorte.

Okkupasjonsmakten videreutviklet en rekke allerede etablerte militære anlegg under krigen. I tillegg ble det etablert helt nye leirstrukturer. Okkupasjonen krevde en større militær tilstedeværelse enn Norge hadde hatt tidligere. Jeg har i denne oppgaven forsøkt å danne et bilde av to slike leirer som eksempler på etablering, bygging og bruk etter krigen av leirene. Runnileiren og Røaleiren ble begge etablert som resultat av behov som oppstod under krigen. Leirene ble utbygd med lemmebrakker, hvor Runnileiren også hadde trekk av høystatusanlegg, med offiserkasino og kinosal. Gjennom eksemplene fra Runnileiren og Røaleiren har jeg forsøkt å vise ulike typer brakker, og hvordan leirene var bygget opp. Oppgjøret rundt tysk eiendom etter krigen er forsøkt illustrert gjennom eksemplene fra Nes. Lemmebrakkene var ettertraktet, og ble en stor ressurs i samfunnet, blant annet som boliger og skoler i årene etter krigen. Men samtidig som det var enighet om å bruke det tyske byggeriet som en ressurs, var det likevel motstridende krefter som ønsket ressursen. Oppgjøret var således ikke fritt for konflikt.

Få av lemmebrakkene i Runnileiren er bevart i dag. Enkelte er bygget om, men de fleste er revet. Offiserkasinoet er bevart og i bruk som offentlig institusjon. I Røaleiren er lemmebrakkene i forfall. Kanskje er utviklingen i disse to leirene på mange måter representativ for sivil bruk av tyskerleirer etter krigen. Lemmebrakkene i Runnileiren ble antakelig utnyttet maksimalt som ressurs etter krigen, noe som er beskrivende for situasjonen der i dag. At offiserkasinoet med høystatusstrekk er i bruk, lemmebrakkene er enten ombygget, revet, eller i sterkt forfall på grunn av mangel på bruk kan være representativt for situasjonen i det tyske typebyggeriet fra andre verdenskrig. Uten et bevisst valg om at denne typen kulturminner skal tas vare på, og bevares som et minne om andre verdenskrig, kan okkupasjonsmaktens byggeri forsvinne i stillhet, uten at man egentlig vil legge merke til det.

Lemmebrakkenes preg av midlertidighet har ført til at de i stor grad har forsvunnet i løpet av årene etter okkupasjonen. Brakkene fantes i stor utstrekning. Nettopp deres enkle konstruksjoner kan se ut til å ikke bare være grunnen til at de ble bygget i så stor utstrekning, men også grunnen til at de har forsvunnet. Høystatusanleggene har derimot blitt prioritert på grunn av varighet og ofte tiltalende arkitektur. Man kan si at tålegrensen til lemmebrakken som kulturminne er nådd, da den fantes i stor utstrekning i hele Europa. I dag er få brakker bevart. Kanskje må man se brakkene i sammenheng med aktive formidlingstilbud slik man er i ferd med å etablere i brakken på Grinimuseet.

Gjennom å se på typebyggeriet opp i mot verneverdier, egenskaper og kriterier i Riksantikvarens veileder, har jeg forsøkt å vise at man kan sette en høy verneverdi på typebyggeriet. Tradisjonelt viktige verdier som alder og estetikk har ikke blitt vektlagt. Grunnen til at man kan sette en høy verneverdi på brakker og typebyggeri er på grunn av kunnskap vi kan få om typebyggeriet ved å se på bygningene i seg selv. Samtidig handler det om brukspotensialet som ligger i brakkene og typebyggeriet. Formidling av andre verdenskrig blir viktig i fremtiden. Generasjonen som opplevde krigen forsvinner gradvis, samtidig som krigen blir fjernere i tid. For å fortsatt kunne minnes andre verdenskrig er man avhengig av kilder som kan fortelle. Brakkene og typebyggeriet er en slik kilde til kunnskap og opplevelse av fortiden og andre verdenskrig.

Hvor kom det tyske typebyggeriet fra, og hvor omfattende var det i Norge? Typebyggeriet har en lang tradisjon knyttet til blant annet forsvarsanlegg. På 1800-tallet ble lemmebrakken utviklet av den danske kapteinen Johan Gerhard Clemens Doecker i en konkurranse utlyst av Røde Kors. "Doecker-baracke" ble satt i systematisk produksjon i Tyskland, og fabrikken som leverte den produserte til så vel militære, som sivile formål. Lemmesystemet fungerte godt til militære og humanitære formål siden brakkene var raske og enkle å produsere og montere. Dette gjorde brakkene til en viktig bygningstype i den tyske erobringen av Europa. Tallene på hva som ble bygget av brakker under andre verdenskrig i Norge er usikre og sprikende. Men krigstidens entreprenører og leverandører kan gi oss en pekepinn, blant annet gjennom inntekter og leveranser, på hvor omfattende brakkebyggingen var. Entreprenør Henry Johansen er trukket frem som eksempel på brakkebaron. Han leverte over 5000 brakker, samtidig som man regner med at det på landsbasis ble levert 28 000. Ved å se på antall arbeidere som var ansatt i det tyske byggeriet, antall og variasjonen av typetegninger av laftehytter og brakker bevart i arkivet etter Organisation Todt, kan man si det tyske

typebyggeriet var svært omfattende i Norge. Ingen av laftehyttene som er undersøkt i denne oppgaven samsvarer med tegningene som ble funnet i arkivet. Dette kan indikere at også typebyggeriet knyttet til laftehyttene kan ha vært omfattende.

Utviklet tyskerne en særegen byggeskikk tilpasset norske forhold i løpet av okkupasjonen?

Lemmebrakkene var standardbygninger, men av ulike typer. Det kan se ut til at det først og fremst er høystatusanleggene som har fått lokale eller regionale tilpasninger. Disse anleggene var i større grad gjennomtenkte i forhold til kvalitet og estetikk enn de vanlige brakkeleirene var. Vi finner også lemmebrakker tegnet til spesielle anlegg. Lokale forskjeller knyttet til lemmebrakker kan være knyttet til lokale leverandører. Dette kunne det vært interessant å undersøkt videre. Øysand leir i Trøndelag er trukket frem som eksempel på en høystatusleir, med trekk av lokal byggeskikk. Leiren som er utformet som et lukket firkanttun, glir godt inn i miljøet i området. Dette ble antakelig gjort for enklere å kunne kamuflere leiren i landskapet, ikke for å tilpasse seg lokal byggeskikk. På Vestlandet er det flere eksempler på at man har benyttet liggende vestlandspanel og valmet tak på bygningene i leirene, noe som samsvarer med lokal byggeskikk. Offiserkasinoet i Runnileiren har en stående tømmermannspanel og et forholdsvis høyt saltak. Dette er for så vidt typisk for byggeskikken på Østlandet. Det finnes altså lokale eller regionale forskjeller, men de ser først og fremst ut til å være knyttet til høystatusleirene. Om det er regionale tilpasninger, eller kamuflasjebyggeri, burde undersøkes næyere.

Er historien til de tyske leirene i Nes i Akershus representativ med historien på landsbasis?

Leirene i Nes er gode eksempler på ulike behov som oppstod i forbindelse med krigen, men også hvilke behov man hadde etter krigen. Røaleiren tjente som leir for arbeidstjenesten, mottak for flyktninger fra Nord-Norge, og etter krigen som en avdeling av botsfengselet. Brakkeleiren på Runni ble anlagt som en ny leir i grensesone øst. Bilder og skrevne kilder fra leiren indikerer at leiren utviklet seg gjennom krigsårene. Bygninger ble revet og nye kom til ettersom behovene i leiren forandret seg. Runnileiren har også høystatusstrekk med sitt offiserkasino. Utnyttelsen av potensialet i brakkene og leiren etter krigen må man kunne si var maksimalt. De ulike formålene knyttet til bolig, industri og institusjoner viser hvilke utfordringer som lå i tiden. Det som kommunen ikke selv utviklet, ble solgt og nyttiggjort av andre i kommunen. Dette kan være ulikt andre steder, hvor mange brakker ble sendt nordover og benyttet til gjenoppbygging, eller midlertidig husvære. På Tross av dette kan man si at

leirene i Nes er representative da de ble maksimalt utnyttet etter krigen, noe leirene også bærer preg av i dag med slitasje, ombygninger og forfall.

Er det tyske typebyggeriet verneverdig sett ut i fra verneverdier? Denne oppgaven har forsøkt å undersøke om det tyske typebyggeriet, og først og fremst brakkene, har en verneverdi sett ut i fra Riksantikvarens skjema for verdisetting i *Feltveileder om verdisetting og verdivekting av kulturminner*. Fysiske levninger fra andre verdenskrig vil antakelig bli viktige i fremtiden for å kunne oppleve og lære om krigen. Å bevare det tyske typebyggeriet vil være viktig for å kunne synliggjøre ovenfor fremtidige generasjoner andre verdenskrigs omfang og mangfold. Vi har sett at brakkene nådde forholdsvis høyt opp på vurderingen av kriteriene i Riksantikvarens verdiskjema. Om man hadde foretatt en annen vurdering, basert på et annet skjema, eller om en annen person hadde gjennomført vurderingen, kunne man fått et annet samlet resultat i verdivurderingen. Men ut i fra den vurderingen som ble gjort kan man si at det tyske typebyggeriet er verneverdig.

Oppgaven har skaffet en oversikt over det tyske typebyggeriet og brakkebygging gjennom tolking av blant annet kilder fra arkivene etter Organisation Todt, Direktoratet for fiendtlig eiendom og Nes kommune. Oversikten viser fremveksten av typebyggeriet, utviklingen av lemmebrakken, samt norsk påvirkning på det tyske militærbyggeriet. I tillegg er det gjennom to eksempler forsøkt å vise hvilken ressurs brakkene og typebyggeriet ble i Norge etter andre verdenskrig. Representativiteten og formidlingspotensialet til typebyggeriet er viktige faktorer som er med på å bygge opp under at det bør bevares.

Spørsmål til videre forskning

Samtidig som noen spørsmål har blitt besvart, har enda flere dukket opp. Det kunne blant annet ha vært interessant å undersøkt videre Heggedal Bruk og Alf Whist sin tilknytning til Tyskland. Hvor ble laftehyttene fra Heggedal Bruk levert? Står disse hyttene fremdeles? Det finnes mange ulike varianter av laftehytter i ulike leirer i Norge. Hvilke ulike produsenter fantes utenom Heggedal Bruk? Er det lokale produsenter rundt i Norge som har produsert hyttene? Ved å se videre på den omfattende landssviksaken til Einar Fjoran kunne man antakelig ha fått en større innsikt i arkitektenes perspektiv på å delta i næringslivet under krigen. Undersøkelser av sagbruksvirksomhet og bruk av lokale underentreprenører kunne ha gitt en større innsikt i hvor stor grad lokale tilpasninger ble gjort, eller om man kun benyttet

typetegninger. Det kunne vært interessant å sett videre på om det finnes en relasjon mellom anlegg tegnet av arkitekter og lokal byggeskikk på stedet.

Det kunne vært ønskelig å skaffe en oversikt over hva som står igjen av typebyggeriet i Norge, og i større grad sammenlignet med det som står igjen i Europa. Hvordan foregikk produksjonen av brakker i andre land i Europa, og hvordan ble brakkene brukt der? Hadde man en likende etterbruk av typebyggeriet i Europa, slik man hadde i Norge? Eller var man opptatt av å fjerne sporene etter okkupasjonstid? I hvor stor grad har man vært opptatt av å bevare kulturminner fra andre verdenskrig i Europa?

Man kunne foretatt en større verdivurdering av flere anlegg knyttet til typebyggeriet, der man benyttet Riksantikvarens feltveileder og skjema for verdisetting. Dette for å i større grad evaluere om skjemaet egner seg for vurdering av kulturminner fra andre verdenskrig.

Referanseliste

Litteratur

Assmann, Jan, ”Communicative and Cultural Memory” i Astrid Erll og Ansgar Nünning, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York 2008

Brovold, Gabriel, *Neu-Drontheim i Hitlers regi og Øysand under krigen*, Melhus 1996

Christensen, Arne Lie, *Kunsten å bevare Om kulturminnevern og Fortidsinteresse i Norge*, Oslo 2011

Damsholt, Tine m.fl., *Materialiseringer Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse* Aarhus Universitetsforlag 2009

Davies, Colin, *Prefabricated Homes*, Reaktion Books UK 2005

Finne, Marie og Holme, Jørn, ”Kapittel I – Formål og virkeområde i Jørn Holme(red), *Kulturminnevern Lov Forvaltning Håndhevelse Bind II*, Oslo 2005

Flyen, Simen, *Nes på Romerike, Krig og Fred*, Otta 1996

Flyen, Simen, *Nes på Romerike Vekst og forandring*, Otta 1998

Frøland, Hans Otto, mfl. *Organisation Todt i Norge 1942-1945; et makroperspektiv*, <<https://www.yumpu.com/no/document/view/20149523/organisasjon-todt-i-norge-1942-45-et-makroperspektiv>>, u.å, sist aksessert 12.05.16

Furre, Berge, *Norsk historie 1914-2000 Industrisamfunn –frå vokstervisse til framtidstvil*, Oslo 2010

Howard, Peter, *Heritage Management, Interpretation, Identity* Continuum 2003

Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var En innføring i historiefaget* Oslo 2010

Krumsvik, Rune Johan, *Forskningsdesign og kvalitativ metode Ei innføring* Bergen 2014

Ludwig, Matthias, *Mobile Architektur*, Stuttgart 1998

Mamen, Hans Christen, *Asker under okkupasjonen*, Asker og Bærum historielag 1993

Rämmmler, Benjamin, *Mobile Bauten für die medizinische Versorgung*, Berlin 2011

Riksarkivet, Innledning til katalog for arkivet etter Organisation Todt Einsatzgruppe Wiking 1940(42)-1945, Riksarkivet 2012 pdf

Solbrekken, Ingeborg *Galskap og rettergang* Oslo 2007

Thagaard, Tove, *Systematikk og innlevelse En innføring i kvalitativ metode* Bergen 2013

Wilberg, Janne, ”Forsvaret: Den store statlige kulturminneutfordringen” i Balto, John Arne(red) *Fortidsminneforeningens årbok 1999*, Oslo 1999

Wilberg, Janne, ”Krigens kulturminner i Norge – hva nå?” i Bjerknes, Bendik(red) *Fortidsvern Nr.2/2012*, Oslo 2012

Wilberg, Janne, *Den farlige historien er den som ties i hjel*, 2016 (upublisert artikkel)

Wilberg, Janne, ”Det tyske militærbyggeriet i Norge”,
<<http://www.forsvarsbygg.no/festningene/Verneplaner/Landsverneplan-for-Forsvaret/Artikkelsamling/Det-tyske-militarbyggeriet-i-Norge/>>, u.å., sist aksessert 03.05.16

Internettkilder

Budstikka, ”Grinibrakka åpner 8.mai”, <<http://www.budstikka.no/grinimuseet/historie/kultur-og-underholdning/grinibrakka-apner-8-mai/s/5-55-293017>>, 2016, sist aksessert 19.04.16

Forskning.no, ”Arkivert tvangsarbeid”, <<http://forskning.no/andre-verdenskrig-krig-og-fred-nazisme/2012/02/arkivert-tvangsarbeid>>, 2012, sist aksessert 16.04.16

Norsk biografisk leksikon, Hans Fredrik Dahl, ”Alf Whist”,
<https://nbl.snl.no/Alf_L_Whist>, 2009, sist aksessert 03.05.16

Norsk Senter for Forskningsdata, ”Direktoratet for fiendtlig eiendom”
<<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/forvaltning/enhet/2808/endringshistorie>>, u.å., sist aksessert 10.05.16

Riksantikvaren, ”Verdisetting og verdivekting av kulturminner”,
<<http://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Kulturminne-i-kommunen-KIK/Veiledninger-og-registreringsskjema>>, u.å., sist aksessert 28.04.16

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, ”Næringslivets leveranser og arbeider for den tyske vernemakt”, <<http://www.sno.no/files/documents/105407.pdf>>, datert 2014, sist aksessert 05.05.16

Store norske leksikon, Magne Skodvin (fagkonsulent), ”Arbeidstjeneste”,
<<https://snl.no/arbeidstjeneste>>, 2009, sist aksessert: 13.04.16

Store norske leksikon, uten forfatter, ”Gimle –villa på Bygdøy”,
<https://snl.no/Gimle%2Fvilla_på_Bygdøy_i_Oslo>, 2011, sist aksessert 19.04.16

Store norske leksikon, Ole Kristian Grimnes, ”Norge under andre verdenskrig”,
<https://snl.no/Norge_under_andre_verdenskrig>, 2016, sist aksessert 15.04.16

Upubliserte kilder

Intervju:

Janne Wilberg, Oslo, 10.02.16

Fritz Wahlstrøm, Årnes, 03.02.16

Arkivkilder

Riksarkivet, Arkivet etter Direktoratet for fiendtlig eiendom, RA/S-1597/E/Ed/L0003 – Akershus, Direktoratet for fiendtlig eiendom, Andre saker, Brakker

Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne

Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub -hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa

Riksarkivet, OT, E7a – Barackennormen – pläne, Sonderbauten, OTW

Riksarkivet, OT, E7a – Barackennormen –Pläne Sonderbauten, DWH

Riksarkivet, OT, E7a – Stuckliste Barakke typ 118

Riksarkivet, OT, E7a – Stuckliste Zeichnungen der Baracken (o/t/n/200)

Riksarkivet, OT, E7b – akte 95 baracken kalkulationen Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne

Riksarkivet, OT, E7b – akte 102. 1-7 Blockhäuser für Deutschland. Heggedal Bruk

Riksarkivet, OT, E7b – akte 120. 1-36. [forts.] (Behelfsheim Typ DWH, Typ "Ranabygg" - a)Kleinhäuser "WO" b)Vorrathshäuser "LA", Heggedal Bruk Typ I-II, Heggedal Bruk Blockhaus Typ Ia, Heggedal Bruk Blockhaus Typ IIa)

Riksarkivet, OT, E7b – Akte 120, 1-36 forts. Heggedal Bruk

Riksarkivet, Landssviksak: Oslo politikammer F 6338 – Einar Fjoran. Forelegg

Riksarkivet, Landssviksak: Oslo politikammer F 6338 – Einar Fjoran. Rapport til Oslo og Aker Pris. og Rasjoneringspoliti

Nes Kommunearchiv Boks 10, Runnileiren

Figurer

Forsidebilde: ”Kjøkken-, spisebrakke, Røaleiren”, fotograf: Kristoffer Andersen, (2015)

Figur 1: ”Waschhaus FOKORAD”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub - hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa

Figur 2: ”Zusatzeinheit”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7a – Abt. Nachschub -hovedserie Zeichnungen RL IV/3 – Xa

Figur 3: ”Waschhaus, Fjoran”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne

Figur 4: ”Fjoranbrakke”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7a – Baracken-kartei Lfd.nr. 5000-6063/barackenpläne

Figur 5: ”Grunnplan laftehytte”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7b – akte 102. 1-7 Blockhäuser für Deutschland. Heggedal Bruk

Figur 6: ”Fasade laftehytte”, Skannet fra Riksarkivet, OT, E7b – akte 120. 1-36. [forts.] (Behelfsheim Typ DWH, Typ "Ranabygg" - a)Kleinhäuser "WO" b)Vorratshäuser "LA", Heggedal Bruk Typ I-II, Heggedal Bruk Blockhaus Typ Ia, Heggedal Bruk Blockhaus Typ IIa)

Figur 7: Flyfoto: ”Årnes tettsted”, fotograf: Skappel Wilhelm/Fjellanger A/S, eier: Akershusbasen, (1949)
<https://digitaltmuseum.no/011012570441?page=6&rows=72&type_filter=Photograph&query=årnes&pos=424>, sist aksessert: 10.05.16

Figur 8: Svarthvitt foto: ”Mannskap foran underoffiserbrakke Runni”, fotograf: ukjent, eier: Bård Ihle (1940-1945)

Figur 9: Svarthvitt foto: ”Barneselskap, juni 1945”, fotograf: Arne Frostad, eier: Fritz Wahlstrøm, (1945)

Figur 10: Flyfoto: ”Nes Pleiehjem Aldershjem”, fotograf: ukjent, eier: Akershusbasen, (1961)
<<https://digitaltmuseum.no/011012571974?page=14&rows=72&query=årnes&pos=1001>>, sist aksessert: 10.05.16

Figur 11: Flyfoto: ”Røa-leiren (Fangeleir)”, fotograf: Schrøder A., eier: Akershusbasen, (1958) <<https://digitaltmuseum.no/011012579572?query=røa%20leir&pos=0>>, sist aksessert: 10.05.16

Figur 12: Svarthvitt foto: ”AT-leiren på Røafeltet”, fotograf: ukjent, eier: Akershusmuseet. (1940-1945)

Figur 13: ”Kjøkken-, spisebrakke, Røaleiren”, fotograf: Kristoffer Andersen, (2015)

Figur 14: ”Gedenkstätte Lager Sandbostel, Lageransicht vom hinteren Weg”, fotograf: dr. Karl-Heinz Hochhaus, (2015)

<https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Sandbostel#/media/File:2015_10_15_Gst_Lg_Sandbostel_hint_B_1_IMG_4379_P.JPG>, sist aksessert: 10.05.16

